

naopak plynulý tok. Typ společnosti se tedy pozná také podle toho, jak se řeč z pozice „pochopení“ střídá s nepochopitelností toho, „co se děje“, například když se bude dávat přednost společensko-ekonomické situaci před životopisnými daty nebo naopak atd.

Historický diskurz je odrazem i rubem určité společnosti, protože představuje zrcadlo jejích skutků, kterými se ona dnes definuje. Není vším – jako kdyby se věděním dělala skutečnost nebo se posouvala na nejvyšší možnou úroveň! Takové přeceňování znalostí je již minulostí. Celý vývoj současné epistemologie na poli takzvaných „humanitních“ věd mu odporuje a ke znalostem se staví spíše s nedůvěrou. Historiografický diskurz je jen další mincí měny ztrácející hodnotu. Koneckonců jsou to jen papíry. Bylo by však přehnané jej z výsluní zájmu vyhodit na smetišť. Text o dějinách, který je zapotřebí stále přepisovat, je partnerem všech dějů, jejich otiskem i otazníkem, co nad nimi visí. Je vystaven podle toho, čím sám není – podle změn ve společnosti i podle dané vědecké praxe – a troufá si formulovat nějaký *smysl*, který se symbolicky kombinuje s *děláním*. Nenahrazuje společenskou praxi, ale je jejím citlivým tlumočnickem a nutným kritikem.

Historiografický diskurz byl sesazen ze svého trůnu, kam jej vynesly osvícenská a německá idealistická filozofie, které jej považovaly za nejvyšší projev světového Ducha; už to není král, ale spíš potomek legendy, který vytahuje na světlo pravdu, k níž se všichni jako k zapomenuté tvářili odmítavě. Do stejného postavení se dostal i mýtus, který při svátečních příležitostech přináší do odborné práce vedlejší příběh o pravdě. Aniž bychom předchozím funkcím chtěli nějak ubírat na významu, musíme mít na zřeteli i tu, která spojuje historickou *řeč* se společenským *dějem*, a přitom je neztotožňuje – připomíná, že je tato práce svázána se smrtí a se smyslem, a po pravé historiografii chce, aby se nebála klást indiskrétní otázky, které v mohutném toku praxe vyvstávají.

KAPITOLA II

HISTORIOGRAFICKÁ OPERACE*

Co vlastně *vzniká* pod historikovýmá rukama, když „dělá dějiny“? Co je to za práci a co z ní vzejde? Když se dějepisec vynoří z archivů a na chvíli zapomene na monumentální badatelské dílo, na němž se s ostatními kolegy podílí, a vyjde na ulici, může jej napadnout otázka, co to vlastně dělá. Jako historika mě napadne, v jakém zvláštním vztahu k současné společnosti i ke smrti žiji, když z něj má vzejít něco odborného a hmatatelného.

Není pochyb, že žádnými, ani těmi nejobecnějšími úvahami, ani sebeširším čtenářským rozhledem nezamaskuji skutečnost, že hovořím ze *zvláštního* místa a zabývám se *zvláštní* oblastí. Tyto skutečnosti se nedají zakrýt. Diskurz, v němž kladu globální otázky, tím bude zabarven podobně jako nějakým mým *nářečím* – můj dialekt prozradí vztah k tomu místu.

Ale podstata dějepiscovy práce spočívá právě v tom, že se „idejím“ přiřazují *místa*. Historik se dopracuje pochopení až tehdy, když po vytřídění materiálu jednotlivými metodami a podle jejich vlastních kritérií důležitosti¹ jej bude schopen analyzovat jako lokalizovatelný výtvar.

Když začne dějepisec o historii² prakticky uvažovat, nepřetočí předem dozadu proces pochopení, při němž se určitému výtvaru přiřadí určité místo? Pokud pro definování své práce užije nějaké filozofické *jinde* a *pravdu* vzniklou *jinde* a přijatou odjinud, a neuzná, že v historii každý myšlenkový

* Část této studie byla publikována v díle J. Le Goffa a P. Nory, *Faire de l'histoire*, Galimard, 1974, díl I, s. 3–41 pod názvem „L'opération historique“. Zde je v přehlednuté a opravené podobě.

¹ Historická práce se sice vyznačuje určením uzlových bodů, to znamená *topiky* (jak ukázal Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Seuil, 1971, s. 258–273), přesto se nevyhýbá tomu začleňovat jednotky *smyslu* (neboli „fakta“) takto získaná do *produkčních* vztahů. Usiluje tedy o ukázání vztahu mezi *produkty* a produkčními *místy*.

² Jednou provždy upřesňuji, že slovo *historie* používám ve smyslu *historiografie*. To znamená, že *historií* rozumím jistou praxi (jistý obor), její výsledek (diskurz) a jejich vztah. Srov. „Faire de l'histoire“, viz výše, s. 35–76.

systém pracuje s nějakými společenskými, hospodářskými, kulturními i jinými „místy“, zachová se značně uhýbavě a podlehne svodům ideologického alibismu. Podobná rozpolcenost mezi tím, co dělá, a co o tom říká, mimochodem slouží vládnoucím ideologiím a chrání je před skutečnou praxí. Historikova zkušenost tím pak je znehodnocena na úroveň planého teoretizování. Co víc, v historii stejně jako jinde praxe bez teorie jednoho krásného dne vyústí ve zdogmatizování „věčných hodnot“ nebo v obranu „nadčasovosti“. Každá teoretická analýza by tedy neměla být předem podezřelá.

Na tomto poli se Serge Moscovici, Michel Foucault, Paul Veyne a další projeví jako epistemologicky osvícení.³ Pro francouzskou společnost to znamenalo nové naléhavé požadavky. Jedině přijatelná je taková teorie, která počítá s praxí, nebo teorie, která na jedné straně nebrání praxi proniknout do prostoru jisté společnosti, a na druhé straně vypracovává postupy vhodné pro danou disciplínu. Při pohledu na historii jako na operaci se můžeme v nutně omezeném měřítku pokusit ji pochopit jako vztah mezi *místem* (zdroje, prostředí, řemeslo atd.) analytických *procedur* (disciplína) a výstavbou *textu* (literatura). Znamená to připustit, že je součástí „reality“, o níž pojednává, a že tato skutečnost může být uchopena „jakožto lidská činnost“, „jakožto praxe“.⁴ Chtěl bych s tímto zřetelem ukázat, že historická operace je kombinací jistého společenského *místa*, „vědeckých“⁵ praktik a *psaní*. Takový rozbor výchozích předpokladů, o nichž se diskurz nezmiňuje, umožní popsat nepsané zákony, jimiž se řídí prostor vzniklý napsáním textu. Psaní o dějinách probíhá ve shodě s jistými zvyklostmi, jejichž strukturu jakoby převrací – řídí se totiž vlastními pravidly, které je třeba prozkoumat už jen kvůli nim.

³ Srov. Serge Moscovici, *Essai sur l'histoire humaine de la nature*, Flammarion, 1968; Michel Foucault, *L'Archéologie du savoir*, Gallimard, 1969; Paul Veyne, op. cit.

⁴ Karl Marx, *Teze o Feuerbachovi*, teze I.

⁵ Pojem *vědecký* („*scientifique*“ – v češtině mu odpovídá spíše pojem „*přírodovědecký*“, pozn. překl.), na poli „humanitních věd“ poněkud podezřelý (bývá tam nahrazován pojmem *analýza*), je podezřelý i v oblasti „exaktních věd“, protože jeho úkolem je pracovat se *zákony*. Nicméně je možné tímto pojmem rozumět možnost stanovit soubor *pravidel*, jimiž se budou „řídit“ *operace* odpovídající cíli *produkovat* zadané objekty.

I. SPOLEČENSKÉ MÍSTO

Každé historiografické bádání je spojeno s nějakým společensko-hospodářským, politickým a kulturním místem. Jeho předpokladem je nějaké pracoviště určené vlastními souřadnicemi, jako je svobodné povolání, místo pozorovatele nebo učitele, jistá kategorie vzdělavců atd. Je tedy podřízeno jistým omezením, spojeno s výsadami a hluboce zakořeněno na poli zvláštního. Pouze z tohoto místa se rodí metody, mapují se zajímavé body a formulují se záměry a otázky, na něž mají odpovědět dokumenty.

1. To nevyřčené

Před čtyřiceti lety první kritika „scientismu“ odhalila u „objektivní“ historie její vztah k jednomu místu, a to k místu subjektu. Analýzou „rozložení objektu“ (R. Aron) připravila historii o výsadu, jíž se pyšnila, a sice že je schopna zrekonstruovat „pravdu“ o tom, co se stalo. „Objektivní“ historie ostatně s touto myšlenkou „pravdy“ používala model vypůjčený z včerejší filozofie a předvčerejší teologie. Stačilo jí ji formulovat v podobě historických „faktů“... Zlatá doba takového pozitivismu už je nadobro pryč.

Pak nastoupila doba nedůvěry. Ukázalo se, že každá historická interpretace závisí na jistém referenčním systému, že tento systém stále je jakousi zvláštní a implicitní „filozofií“, nenápadně proniká do analytické práce, ovlivňuje ji a směřuje k autorově „subjektivitě“. Raymond Aron za cenu popularizačního přístupu k tématům německého „historismu“ učil celou jednu generaci umění připravit si „filozofická rozhodnutí“, na jejichž základě se pak vytřídí materiál, zvolí se kód k jeho dešifrování i osnova odborného výkladu.⁶ Tato „kritika“ představovala teoretické snahy. Vymezila jednu důležitou etapu *vzhledem k* situaci ve Francii, kde převládal pozitivistický výzkum a na německé „typologie“ se pohlíželo skepticky. Dále po vzoru historiografie 19. století připouštěla vliv filozofických stránek nepřiznaného

⁶ *Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique*, Vrin, 1938; *La Philosophie critique de l'histoire*, Vrin, 1938 (reedice 1969). K tezi R. Arona srov. kritiku Pierra Vilara, „Marxisme et histoire dans le développement des sciences humaines“, in: *Studi storici*, I, č. 5, 1960, s. 1008–1043, zvl. s. 1011–1019.

a předběžného. Poukazovala na cirkulaci konceptů, to znamená na pohyb, kterým se po celé to století filozofické kategorie dostávaly do podložních vrstev historie i exegeze a sociologie.

Dnes již tento postup máme v malíčku. „Historická fakta“ jsou stavěna tak, že se „objektivita“ obohatí o nějaký smysl. Odborně analyticky řečeno vypovídají o dříve provedených „volbách“, které tedy nejsou plodem pozorování – a nejsou ani „ověřitelné“, jen kritickým zkoumáním „zfalšovatelné“.⁷ „Historická relativita“ tak nabízí obraz, kde se na pozadí celostních dějin vyrýsuje celá řada individuálních filozofií, jejichž autory jsou myslitelé převlečení za historiky.

Návrat k osobním „rozhodnutím“ se uskutečnil na základě dvou předpokladů. Za prvé se izolováním jistého filozofického prvku z historiografického textu *ideologii přiznala svébytná existence* – to byla podmínka jejího „vynesení na povrch“. Od historické praxe byl oddělen jistý myšlenkový řád. Oba kroky jsou souběžné, ale mimochodem tím, že se podtrhly rozdíly mezi „filozofy“, kteří byli rozpoznáni v rouše historiků, a že se v jejich dalekosáhlých poznacích přiznala neprobádatelná oblast, se z těchto myslitelů stala skupina *vydělitelná v rámci dané společnosti* na základě jejich bezprostředního vztahu k myšlení. Použití osobní volby omezilo vliv, který měla společenská lokalizace⁸ na ideje. Od té doby pestrost filozofických subjektivit nenápadně udržuje intelektuálům jejich zvláštní postavení. Jelikož byly otázky smyslu probírány *v jejich kruhu*, vysvětlováním jejich myšlenkové rozdílnosti si celá skupina vydobyla *privilegovaný vztah k myšlenkám*. Tento poklidný vztah nerušily žádné šumy vzniklé při výrobě, z použitých technik, ze společenských překážek ani profesních či politických pozic – předpokladem této epistemologie bylo mlčení.

Tím, že Raymond Aron navrhl onen *vyhrazený* statut, zřídil nejen panství myšlenek, ale i království intelektuálů. „Relativita“ se mohla uplatnit pouze v rámci tohoto uzavřeného prostoru. Nejen že nebyla použita k jeho zpochybnění, dokonce posloužila k jeho obhájení. Tyto teze vycházející z odlišení vědce od politika, což je jeden z nejslabších článků Weberovy

⁷ K „principu falzifikace“ srov. Karl Popper, *Logik der Forschung*, Vídeň, 1934 (angl. překlad, opravený a velmi rozšířený: *The Logic of Scientific Discovery*, Londýn, Hutchinson, 1959), základní dílo „kritického racionalismu“.

⁸ Srov. Antonio Gramsci, *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Turín, Einaudi, 1949, s. 6–38.

teorie,⁹ sice zničily nadřazenost vědy, ale posilovaly „mimořádnou“ moc vědců. Jakmile se ukázalo, jak křehké věci jsou jejich dílem, bylo jim vyhrzeno místo „mimo dostřel“. Výsady, které ztratila kontrolovatelná díla, získala nekontrolovatelná skupina.

I dnes ty nejpozoruhodnější dějepisné práce působí dojmem, že se jen těžko odpoutávají od stále vlivného postoje R. Arona spočívajícího v nahrazení triumfujícího a diskutabilního výsadního postavení *produktu* nenápadnou výsadou *místa*. Zatímco Michel Foucault odmítá jakýkoli odkaz k subjektivitě nebo k autorovu „myšlení“, ve svých prvních knihách¹⁰ ještě předpokládal nějaké svébytné teoretické *místo*, kde se ve „vyprávění“ rodí zákony, podle nichž se vytvářejí a do globálnějších systémů skládají vědecké diskurzy. Zlom z tohoto hlediska přinesla *Archeologie vědění* (1969), kde se pro zkoumání jisté epistemologické struktury, v tomto případě historické (což není náhoda), využívají jak techniky určitého vědního oboru, tak i společenské konflikty. Podobně když Paul Veyne zničil v historii poslední zbytky toho, co ještě Aronova pasáž ponechává z „kauzální vědy“, když z Veynova rozdrobení interpretačních systémů na malé částičky osobních vjemů a rozhodnutí přežijí pohromadě jen pravidla literárního žánru a jako referent jen historikovo potěšení,¹¹ zdá se, že zůstává nedotčený předpoklad, podle něhož se již od tezí z roku 1938 implicitně upírá veškerá epistemologická závažnost zkoumání společenské funkce, již by měla historie nebo skupina historiků (a obecněji intelektuálové) a vykonávala ji prostřednictvím praxe a zákonů této skupiny nebo zásahy do poměru sil ve veřejném prostoru atd.

⁹ Odkazem na weberovské tvrzení, že „vědecké rozpracování začíná výběrem, který nemá jiné důvody než čistě subjektivní“, R. Aron v textu *Les Étapes de la pensée sociologique* (Gallimard, 1967, s. 510) znova upozorňuje, že Weber míší „subjektivní výběr“ s racionálním systémem „kauzálního“ vysvětlení (ibid., s. 500–522). Tím by popřel vliv, který má na intelektuála jeho postavení ve společnosti, a měl by další motiv, proč Webera považovat za anti-Marxe.

¹⁰ Zejména ve *Slovech a věcech* (Gallimard, 1966), jejichž sdělení bylo dále zpřesněno a vloženo zejm. do pozoruhodného „Úvodu“ *Archeologie vědění* (op. cit., s. 9–28). Srov. Michel de Certeau, *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*, nové vyd., Gallimard, Folio-histoire, 2002, s. 152–173, „Le noir soleil du langage: M. Foucault“.

¹¹ Srov. M. de Certeau, „Une épistémologie de transition: P. Veyne“, in: *Annales E.S.C.*, díl 27, 1972, s. 1317–1327.

2. Historická instituce

Tuto stránku, buď nepopsanou nebo zcela se ztrácející v rozbořech přeceňujících vztah individuálního subjektu k jeho objektu, lze ztotožnit s *institucí vědění*.

Poznamenává počátek moderních „věd“, jak ukazují „shromáždění“ učenců ze 17. století (například v Saint-Germain-des-Prés), síť korespondence i objevných cest, což byly společné jmenovatele okruhu „zvídavých“,¹² nebo ještě zřetelněji v 18. století učené kroužky a akademie, o něž se tak zajímal Leibniz.¹³ Se vznikem skupin je spojeno i zrození „disciplín“.

Z tohoto vztahu mezi společenskou institucí a definicí vědění vzniká jejich představitel, jako například Bacon nebo Descartes, a to při současné takzvané „depolitizaci“ vědců. Tím nesmíme rozumět nějaké vyhnanství ze společnosti,¹⁴ ale založení různých „sborů“, například „inženýrských“ nebo

¹² Philippe Ariès (*Le Temps de l'histoire*, Monako, 1951, s. 224), Pierre Chaunu (*La Civilisation de l'Europe classique*, Arthaud, 1966, s. 404–409, o „Založení badatelských kruhů po celé Evropě“), i mnoho dalších si této skutečnosti povšimlo. Ale pouze detailní pohled ukazuje, do jaké míry toto společenské „založení“ s sebou nese epistemologický zlom. Například je úzká souvislost mezi *vynezením* dopisovatelů (nebo cest) a *rozšířením* odborného jazyka mezi nimi (k dopisování srov. Baudouin de Gaiffier, in: *Religion, érudition et critique à la fin du XVIIe siècle...* P.U.F., 1968, s. 2–9), nebo mezi středními „shromážděními“ v Colbertovské knihovně v letech 1675–1751 a rozvojem historického *bádní* (k této schůzím srov. Léopold Delisle, *Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, díl I, Paříž, 1868, s. 476–477).

¹³ Daniel Roche poukazuje na úzkou souvislost mezi *encyklopedismem* („myšlenkovým komplexem“) a *institucemi*, které představují pařížské i mimopařížské akademie („Encyclopédistes et académiciens“, in: *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle*, II, Mouton, 1970, s. 73–92), jako i Sergio Moravia klade do souvislosti vznik etnologie s vytvořením skupiny „Pozorovatelů člověka“ (*La Scienza dell'uomo nel settecento*, Bari, Laterza, 1970, s. 151–172). Lze uvést mnoho dalších příkladů.

¹⁴ Navzdory G. Bachelardovi, který napsal: „vědecká obec se ustavila na okraji sociální společnosti“ (*Le Rationalisme appliqué*, P.U.F., 1966, s. 23; srov. *La Formation de l'esprit scientifique*, 1965, s. 32–34), A. Koyré přejímá stejné tvrzení, ale aby obhajoval „pravý život, imanentní historii“ vědy, která „musí být chápána pouze v souvislosti s vlastními problémy a s vlastní historií“ („Perspectives sur l'histoire des sciences“, in: *Études d'histoire de la pensée scientifique*, Gallimard, 1973, s. 399). Zdá se, že zde po Weberově vzoru: 1) dochází ke zmatení mezi odlišením a izolací, jako kdyby vymezení „vlastního“ místa nebylo spojeno s *všeobecnou* redistribucí, a tedy i se *vzájemným* předefinováním; 2) vytváří se koncepce „historie myšlenek“, která upírá jakoukoli důležitost *společenským* dělením, zatímco epistemologické třídění je nedílně společensko-intelektuální.

„potřebných intelektuálů na penzi“ atd. Spadá do doby, kdy se univerzity začínají chovat zkosnatěle a uzavírají se. „Politické“, učené a „církevní“ instituce se úměrně tomu specializují. Nelze tedy mluvit o úplné absenci, ale o zvláštním místě v přeorganizovaném společenském prostoru. S relativním odstupem od „veřejných záležitostí“ i od věcí náboženských (pro něž se také organizovaly vlastní spolky) se vytvořil „vědecký“ prostor. Přetržka umožňující společenské jednotce stát se „vědou“ ukazuje, že probíhalo nové všeobecné třídění. Tento zlom svým působením navenek vytvořil z místa propojeného s dalšími nový celek a jeho působením dovnitř vznikla věda neoddělitelně spjatá s jistou společenskou institucí.

Tento původní model se od té doby vyskytuje všude, rozšířil se i v podobě mnoha podskupin a škol. Tím lze vysvětlit, proč se pro existenci nějaké „doktríny“ požadovala podmínka „institučního pozadí“.¹⁵ Společenská instituce (společnost pro studium toho a toho) zůstává podmínkou vědecké komunikace (časopis nebo *Bulletin* nahradil dřívější učenou korespondenci). Od „pozorovatelů člověka“ z 18. století přes fakulty 19. století až po vytvoření 6. oddělení École pratique des hautes études Školou *Annales* (1948) si každá „disciplína“ uchovává svůj podvojný charakter zákona platného jak pro určitou skupinu, tak pro vědecký výzkum.

Instituce neposkytuje „doktríně“ jen společenské zázemí; ona ji vůbec umožňuje a nepozorovatelně si ji přizpůsobuje. Není to tak, že by jedna byla důvodem druhé! Nemůžeme se spokojit ani s převrácením pojmů (infrastruktura by se stala „příčinou“ idejí) a předpokládat, že se nezmění jejich vzájemný vztah, který vznikl tehdy, když liberální myšlení svěřilo doktrínám vedení oboru dějin. Spíše bude zapotřebí nechápat tyto termíny izolovaně, a pak tedy ani mezi nimi nevytvářet vztah příčiny a důsledku.

Společnost i „ideje“, které si předává, podléhají stejnému pohybu. Ten zasahuje do různých se projevujících zřízení (hospodářského, společenského, vědeckého atd.), navzájem funkčně propojených, ale odlišných, z nichž žádné není zhmotněním ani příčinou ostatních. Tak se společensko-ekonomické systémy kombinují se symbolickými systémy, aniž by byly navzájem ztotožnitelné nebo hierarchizovatelné. Z tohoto hlediska je společenská změna srovnatelná s biologickou změnou lidského těla – vytváří si vlastní jazyk, odpovídající jiným typům jazyka, například verbálnímu. „Lékařské“

¹⁵ Jean Glénisson, „L'historiographie française contemporaine“, in: *Vingt-cinq ans de recherche historique en France*, C.N.R.S., 1965, s. XXIV, 4. 3, na téma *Annales*.

izolování těla je výsledkem interpretačního vytržování, při němž se nebere v úvahu souvislost mezi somatizací a symbolizací. Opačně ideologický diskurz se přizpůsobuje jistému společenskému řádu a každá individuální výpověď je ovlivněna nenápadně fungujícím korpusem. To, že se diskurz ze své podstaty řídí vlastními pravidly, neznamená, že je svázán s tím, co neříká, tedy s korpusem, který má vlastní řeč.¹⁶

Každá historická „doktrína“, která zastírá svůj vztah ke společnosti, je abstraktní. Popírá to, proč vůbec má být vypracována. Visí pak ve vzduchoprázdnu, protože si nevědomky a bez ohlášení zrušila své vlastní souřadnice – moc, která má svou logiku, místo, které poskytuje zázemí a „pevný bod“ disciplíně rozrůstající se do řady děl atd. „Vědecký“ diskurz, který *nemluví* o svém vztahu ke společenskému „korpusu“, nemůže nic říci k praxi a přestává být vědecký. Pro historika to je zásadní otázka. Nejdůležitějším předmětem historie je právě tento vztah ke společenskému korpusu a navíc není možné o něm pojednávat bez zpochybnění historiografického diskurzu samého.

J. Glénisson ve své „Všeobecné zprávě“ o francouzské historiografii z roku 1965 zmiňuje několik nenápadných vazeb mezi *vědění* a *místem* – například to, že výzkum vede pár doktorů, kteří dosáhli nejvyšších profesorských míst a „rozhodují o univerzitních kariérách“,¹⁷ že existuje překážka v podobě společensky nezpochybnitelného požadavku na monumentalitu obhajovaných prací,¹⁸ dále uvádí souvislost mezi slabým vlivem marxistické teorie a sociálně podbarveným zaměstnáváním „vědeckého personálu na místech vedoucích kateder a fakult“,¹⁹ důsledky pevně hierarchizované a centralizované instituce pro vědecký vývoj historie, která již tři čtvrtě století setrvává v pozoruhodném „klidu“. ²⁰ Je třeba také zdůraznit výlučně národní zájmy historiografie, která si vystačí se spory na domácí půdě (buď jste s Febvrem, nebo proti Seignobosovi) a vyznačuje se

¹⁶ Psychoanalytik by dokonce řekl, že slovo skrývá a tělo mluví.

¹⁷ J. Glénisson, op. cit., s. XXVI.

¹⁸ Ibid., s. XXIV. K těmto dvěma bodům srov. Terry N. et Priscilla P. Clark, „Le patron et son cercle: clef de l'Université française“ (in: *Revue française de sociologie*, 12, 1971, s. 19–39), což je pronikavá studie, kterou mohou napsat jen „pozorovatelé zvenčí“. Autoři definují u „systému“ čtyři hlavní rysy: centralizace řízení, monopolistický charakter, omezený počet důležitých míst, zmožení funkcí vedoucích postavy.

¹⁹ J. Glénisson, op. cit., s. XXII–XXIII.

²⁰ Ibid., s. XL.

i jazykovým šovinismem celé francouzské kultury, která nejraději podniká expedice jen po nejbližším okolí spadajícím do románské jazykové oblasti (země kolem Středomořího moře, Španělsko, Itálie, případně Latinská Amerika), navíc s omezením finančními možnostmi atd.

Vedle mnoha jiných tyto rysy dávají do souvislosti „statut vědy“ se společenskou situací, která je jeho *nevyřčeným* prvkem. Není tedy možné analyzovat historický diskurz nezávisle na instituci, podle níž je nenápadně uspořádán, ani pomýšlet na nějakou obnovu disciplíny, kterou by měla zajistit pouhá změna jejích konceptů, aniž by se změnila i celá situace. Z tohoto úhlu pohledu, jak ukazuje ve své práci i Jürgen Habermas, je nutná „repolitizace“ humanitních věd, a není možné ani jejich hodnocení, ani pokrok v nich, dokud nebude vypracována „kritická teorie“ jejich současné situace ve společnosti.²¹

Otázka, kterou klade Habermasova kritická sociologie, se mimochodem kompletně rýsuje již v historickém diskurzu. Sám text nezávisle na teoretických ostrých výhradách přiznává svůj vztah k instituci. Například autorovo *my* patří ke *konvenci* (sémioticky by se dalo říci, že připomíná „výpovědní pravděpodobnost“). V textu představuje jakousi společenskou smlouvu „mezi námi“. Diskurz „vede“ subjekt v množném čísle. Ono „my“ si přizpůsobuje jazyk tím způsobem, že v něm vystupuje jako mluvčí.²² Tím se potvrzuje přednost historického diskurzu²³ před každým jednotlivým historiografickým dílem a vztah tohoto diskurzu ke společenské instituci. Zprostředkováním pomocí onoho „my“ zaniká alternativní možnost, která by připisovala historii *buď* určitému jedinci (autorovi, jeho osobní filozofii atd.), *nebo* nějakému obecnějšímu subjektu (době, společnosti atd.). Místo

²¹ J. Habermas na sociologických teoriích (a je třeba dodat: nebo historických) čistě technického a „gnoseologického“ typu kritizuje především „tíse schvalovanou“ neutralitu vzhledem k hodnotám vyplývajícím z epistemologického východiska tohoto bádání („Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik“, in: *Zeugnisse. Theodor W. Adorno zum sechzigsten Geburtstag*, Frankfurt n/M., 1963, s. 500–501). Srov. též autor, základní díla: *Zur Logik des Sozialwissenschaft*, Tübingen, Mohr, 1967, a *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt n/M., Suhrkamp, 1968 (překlad *La technique et la science comme „idéologie“*, Gallimard, 1973).

²² K roli a smyslu *já* a *my* a k jejich použití mluvčími v jazyce srov. Émile Benveniste, *Problèmes de la linguistique générale*, Gallimard, 1966, s. 258–266.

²³ „Diskurzem“ rozumím i sám historický žánr, nebo spíše z úhlu pohledu Michela Foucaulta „diskurzivní praxi“ – „souhrn pravidel, která charakterizují diskurzivní praxi“ (*L'Archéologie du savoir*, op. cit., s. 74 a 168).

těchto subjektivních záměrů a poučných obecností staví pozitivní existenci jistého *místa*, na něž je diskurz vázán, aniž by se ale omezoval jen na ně.

Autorovu „my“ odpovídá první osoba plurálu skutečných čtenářů. Veřejnost není skutečným adresátem historické knihy, i když jí poskytuje finanční i morální podporu. Jako dříve žák mluvil ke třídě, ale za zády měl učitele, dílo nehodnotí ani tolik kupující, jako autorovi „spolubadatelé“ a „kolegové“, kteří je známkují podle vědeckých kritérií odlišných od laických, pro autora, jenž chce napsat historiografické dílo, však rozhodujících. Ono prostředí má své *zákony*. Určují možnosti s proměnlivým obsahem, ne však zákazy, a udávají „předpisy“ platné pro práci. Když knihu skupina „nepřijme“, propadne se do kategorie „popularizace“, která je přijímána s většími či menšími sympatiemi, ale z žádné studie neudělá „historiografii“. Má-li být historiografickou výpovědí, musí být „akreditována“. „Statut jedinců, kteří mají výlučné právo, ať tradičně nebo určením, právně definované nebo spontánně přijímané, pronášet takové diskurzy,²⁴ závisí na „zkoušce způsobilosti“, která zařadí spisovatelovo „já“ pod ono „my“, jímž se vyznačuje kolektivní práce, neboli uschopňuje mluvčího zasahovat do historiografického diskurzu. Tento diskurz i skupina, která jej produkuje, *dělá* historika, i když atomistická ideologie „svobodného“ povolání udržuje falešnou představu o existenci autorského subjektu a o tom, že historie vzniká z bádání jednotlivců.

Obecněji řečeno „historický“ text (to znamená nějaký nový výklad, použití vlastních metod, vypracování jiných zásadních věcí, posun v definování a úzu u nějakého dokumentu, originální způsob uspořádání atd.) vypovídá o operaci, která zapadá do celku určitých praktik. Toto je prvořadě hledisko a ve vědeckém výzkumu to základní. Určité studijní téma bude definováno svým vztahem k jiným současným studiím, „stavem té otázky“, problematikou, již zkoumá daná skupina, a strategickými body této problematiky, včetně výbojů i výjimek, které tam již platí nebo se prosazují vůči probíhajícímu výzkumu. Jákýkoli individuální výsledek se stane součástí sítě, jejíž prvky jsou navzájem těsně provázány a jejichž dynamickou kombinací je dána v určitý okamžik forma historie.

A konečně, co to v historii znamená „hodnotné dílo“? To je takové dílo, které uznají za hodnotné kolegové, které lze začlenit do nějakého ope-

²⁴ M. Foucault, op. cit., s. 68 na téma lékařského diskurzu.

račního celku. Takové, které představuje pokrok vzhledem k současnému stavu historických „předmětů“ a metod a které při vši své svázanosti s prostředím, kde vzniká, samo nabízí možnosti dalších výzkumů. Historická kniha nebo článek je zároveň výsledek i příznak skupiny fungující jako laboratoř. Jako auto vyrobené určitou továrnou, i historická studie je svázána s *komplexností* specifické a kolektivní výroby, a to mnohem více, než nakolik je výplodem nějaké osobní filozofie nebo projevem nějaké minulé „skutečnosti“. Je to *produkt místa*.

3. Historikové ve společnosti

Podle pojetí silně zakořeněného u francouzské *intelligence* od dob elitismu 18. století platí, že se nebude zavádět do *teorie* to, co již existuje v *praxi*. Bude se tedy mluvit o „metodách“, ale cudně se pomlčí o jejich vlivu při *přijímání* do jisté skupiny (aby byl člověk skupinou přijat, *musí* se naučit nebo používat „správné“ metody), o jejich blízkosti ke společenské *síle* (metody jsou prostředky, jímž učitelská nebo vědecká obec obhazuje, odlišuje a projevuje svou moc). Tyto „metody“ určují chování dané instituce a zákony toho prostředí. Přesto jsou nadále vědecké. Ti, kdo vidí rozpor mezi *společenskou* analýzou vědy a její interpretací z hlediska historie *myšlenek*, věří, že věda je „nezávislá“, a na základě této dichotomie neuznávají jako průkazný rozbor společenských determinant a z nich vyplývající nutnosti považují za cizorodé nebo nedůležité.

Tyto nutnosti však nejsou nahodilé, jsou součástí výzkumné práce. Zdaleka sice nepředstavují nepřijatelné vměšování něčeho cizího do záležitostí ve svatostánku intelektuálního života, nicméně tvoří kostru vědeckých postupů. Práce se stále více přizpůsobuje *týmům*, lídrům, finančním prostředkům, a prostřednictvím kreditů i privilegiím, které tomu nebo onomu výzkumnému záměru získají společenské a politické kontakty. Závisí také na *profesi*, která má vlastní hierarchizaci, centralizační normy a vlastní formu psychosociálního náboru.²⁵ I přes pokusy o rozboření těchto hranic je uzavřena do kruhu *psaní* – v této historii, která se píše, dostávají místo

²⁵ Bohužel stále ještě není k dispozici studie o podmínkách, z nichž se rekrutují historikové, podobná práci o přírodovědném vzdělání, srov. Monique de Saint-Martin, *Les Fonctions sociales de l'enseignement scientifique*, Mouton, 1971.

přednostně právě ti píšící, takže historické dílo posiluje společensko-kulturní tautologii mezi svými autory (učenci), svými předměty (knihy, rukopisy atd.) a svým publikem (vzdělanci). Tato práce je spojena se *školstvím*, tedy s fluktuací zájemců, s narůstáním vlivu úměrným jejímu rozmachu, s obrannou, autoritativní nebo úhybnou reakcí vyučujících na vývojové změny u studentů, se zaváděním masové kultury do vysokého školství, které je samo již masová, nikoli úzce výběrová záležitost vědecko-pedagogické spolupráce. Učitel je tlačěn k popularizačnímu přístupu uspokojujícímu „širokou veřejnost“ (ne nutně studující), zatímco odborník před spotřebním prostředím prchá. Historická produkce se tak štěpí na *literární* díla „autorit“ a *vědecký* ezoterismus „badatelů“...

Společenská situace má vliv jak na způsob práce, tak na typ diskurzu. Je to „dobře“, nebo „špatně“? V první řadě to je fakt, který lze pozorovat všude, i když ne třeba na první pohled. Nenápadné souvislosti jsou rozpoznatelné podle věcí, které se začnou společně buď rozvíjet, nebo naopak ustrnou, a to v oblastech nejdříve považovaných za cizí. Asi není náhoda, že se v meziválečné době,²⁶ kolem velké hospodářské krize v roce 1929, přešlo od „sociální historie“ k „ekonomickým dějinám“ nebo že se v době, kdy s rozmachem sdělovacích prostředků a aktivit ve volném čase nesmírně vzroste společenský, ekonomický i politický vliv „kultury“, všeobecně prosazuje kulturní historie. Asi není náhoda, že „historický atomismus“ spojený se jmény Langloise a Seignobose, výslovně propojený se sociologií založenou na postavě „iniciátora“ (Tarde) a s „vědou o psychických záležitostech“ (rozkládající psychiku na „motivy“, „impulzy“ a „představy“),²⁷ spadl do doby rozmachu buržoazního liberalismu na konci 19. století. Asi není náhoda, že vědecky hluchá místa, která nejsou ani předmětem, ani dějištěm výzkumu, se od Lozère po Zambezi nacházejí v málo rozvinutých oblastech, neboť mapa historiograficky zajímavých míst a témat se

²⁶ Zásadním mezníkem tu je datum vydání dizertace Georgese Lefebvra, *Paysans du nord de la France pendant la Révolution*, 1924. Tomuto mezníku se věnovala celá řada autorů jako Hauser, Séc, Simiand ad.

²⁷ *Introduction aux études historiques* (1898) zůstává zásadní historiografickým dílem, i když již dávno nemá takový význam, jak mělo pro celou jednu epochu – jako socha komtura. Až překvapuje, že je stále čteno se zájmem; snad pro obdivuhodnou srozumitelnost. Především v kapitole VIII 2. knihy a I–IV v knize 3. Seignobos upřesňuje vědecké odkazy u jednotlivých autorů.

dnes maluje podle hospodářské prosperity, aniž by pro to byl nějaký vážný důvod a aniž by se o tom mluvilo.

Historikova práce je od shromažďování dokumentů až po zredigování knihy zcela závislá na struktuře společnosti. Dříve byly ve Francii jednotlivé úrovně výzkumu dány existencí malých společenských celků s pevnou stavbou: archívní záznamy se věnovaly událostem uvnitř skupiny, takže příliš nepřesahovaly rozměr rodových dokumentů; vliv měla kategorie mecenášů nebo osobností, pod jejichž jmenovitou záštitou se „chránilo“ kulturní dědictví, zájmové skupiny a ideály; angažováni byli vzdělanci oddaní určité věci a ke své velké či malé vlasti se chovající podle hesla *Monumenta Germaniae: Sanctus amor patriae dat animum*, díla bývala „zasvěcena“ tématům lokálního významu a psána jazykem omezeného, ale věrného čtenářstva atd.

Ani studie zabývající se rozsáhlejšími tématy se nevymykaly tomuto pravidlu, ale společenská jednotka, na níž byly závislé, byla jiného typu – nešlo již o lokalitu, ale o středoškolskou, později vysokoškolskou inteligenci, která „se odlišovala“ od „malé historie“, provincialismu a drobného lidu, a pak s růstem svého vlivu a s centralizačním rozmachem vysokých škol vnutila své normy a kodexy laického, liberálního a vlasteneckého evangelismu, jehož autorem byla „vítězná buržoazie“ 19. století.

Podobně když Lucien Febvre v meziválečné době prohlásil, že chce historii 16. století zbavit „hábitu“ dávných sporů a vymanit ji například z kategorií zavedených v době válek mezi katolíky a protestanty,²⁸ v první řadě potvrzuje zánik ideologických a sociálních bojů, které v 16. století pod vlajkami náboženských „stran“ posloužily stejnojmenným válečným výpravám. Náboženské spory ve skutečnosti trvaly dlouho, i když na nenáboženské půdě – mezi republikány a tradicionalisty nebo mezi veřejným a církevním, tzv. „svobodným“ školstvím. Když však tyto boje po 1. světové válce ztratily svůj společensko-politický význam, dříve nesmiřitelné strany se rozdrobily na různé podskupiny a vznikly společné „fronty“ a „shromáždění“, když se o životě ve Francii začalo mluvit ekonomickým jazykem, začalo být možné považovat Rabelaise za křesťana – vždyť patřil do *minulých* časů – a přestalo platit dělení, které nemělo oporu v současné společnosti; v univerzitní historiografii, politické i náboženské, přestali být upřesňování reformování nebo křesťanští demokraté. Ne že bychom zde byli

²⁸ L. Febvre, *Au coeur religieux du XVIe siècle*, Sevpen, 1957, s. 146.

svědky nějakých lepších nebo objektivnějších koncepcí, ale nastala nová situace. Změny ve společnosti umožnily historikovi mít odstup od toho, co se všeobecně začalo považovat za nenávratně minulé.

V tomto ohledu postupoval L. Febvre stejně jako jeho předchůdci. Oni vycházeli z postulátu struktury a společenských „faktů“ své skupiny, i když se na ně dívali s kritickým odstupem. Copak se zakladatel *Análů* nechoval stejně, když slíbil podniknout historické „pátrání“ a *rekonkvistu* s cílem objevit „Člověka“ jako „suverénní“ bytost stojící ve středu buržoazního světa,²⁹ když nazval „globální historií“ to, co se nabízí při pohledu z univerzitních výšin, když pomocí pojmů „mentality“, „kolektivní psychologie“ a veškerých nástrojů *Zusammenhang* vypracoval stále „idealistickou“³⁰ strukturu, která působila jako protipól marxistické analýzy a pod povrchem „kulturní“ homogenity skrývala třídní konflikty, které se týkaly i jeho?³¹ Jeho historie sice byla geniální a nová, ale přesto nebyla společensky *poznámenaná* o nic méně než ty dějiny, které odmítal. *Překonat* je mohl jen díky tomu, že byly spojeny s *minulými* situacemi, a on na sebe vzal jiný, tentokrát konfekční „hábit“, který mu byl připraven jako účastníkovi konfliktů současnosti.

Dnes je situace odborné literatury zcela srovnatelná, jen zápal nemusí být vždycky stejný jako u Febvra (když pomíneme vliv společenských a politických překrad, které působí v publikační a nominační praxi, kde platí nepsané zákazy). Jistě tu už nejde o nějakou válku mezi stranami nebo dřívějšími silnými strukturami, jako byla armáda, vysoké školství, církve atd. – ztratily na síle a jejich programy dostávají folklórní

²⁹ V díle *Combats pour l'histoire*, A. Colin, 1953, s. 428, prohlašuje: „Vše, co patří člověku, závisí na člověku, slouží člověku, vyjadřuje člověka, znamená účast, činnost, záliby a životní styly člověka.“ Od té doby model vzešlý z takového vítězoslavného optimismu již hodně ztratil na důvěryhodnosti.

³⁰ Henri Berr již v roce 1920 hovořil o „idealistickém“ chápání historie podle L. Febvra (*Revue de synthèse historique*, 30, 1920, s. 15).

³¹ K „teorii *Zusammenhang*“ často se objevující v jeho díle srov. Hans-Dieter Mann, *Lucien Febvre. La pensée vivante d'un historien*, A. Colin, 1971, s. 93–119. L. Febvre při výkladu o 16. století používá pojem „třídy“ (srov. např. *Pour une histoire à part entière*, Paříž, 1963, s. 350–360, o buržoazii), i když velmi zdrženlivě (srov. *ibid.*, s. 185–199), ale když rozebírá vlastní praxi a historické koncepty, nevyjadřuje se k problému svého vlastního společenského postavení. Pokud jde o antimarxismus, ten se projevuje např. v recenzi Daniela Guérina (*Combats pour l'histoire*, op. cit., s. 109–113), u něhož mimochodem srovnání Micheleta s Marxem je pro L. Febvra „incest“.

zabarvení³² a skutečné boje se odehrávají jinde. V anonymně technokratické a produktivistické společnosti, která již nedovede formulovat vlastní cíle ani dosah své působnosti (aby jej přiznala nebo odmítla), „neutralita“ s sebou nese proměnu přesvědčení v ideologie. Ve vysokém školství, které ztratilo svéprávnost, když jí předtím mělo nadbytek, a dnes se musí řídit pokyny a tlaky přicházejícími odjinud, dřívější vědeckou rozpínavost a „humanistické“ křížové výpravy vystřídal ústup do ústraní. Pokud jde o vyjádření názoru, místo souhlasu stačí mlčení. Vědecký diskurz je jednobarevný – „neutrální“. Dokonce se stává prostředkem k obraně *míst*, místo aby se diskutovalo o „případech“ vyjadřujících jistý záměr. Nedá se již mluvit o ničem jiném než o jeho determinantách – o nepřehledném množství postojů, které je třeba respektovat, a vlivů, na něž je třeba brát ohled. To *nevyslovené* zde působí jako meziřádková informace z textů, z nichž se staly *pretexty, záminky*, jako projev odstupu mezi tím, co dělám, a co říkám, a působíště je bez vlastní síly, protože tou již vládne jen jazyk. Copak právě o tom nesvědčí odvolávání se „konzervativní“ historiografie na něco „nevědomého“, co se jaksi zázračně nemění a stalo se zaříkávadlem, protože máme „přece jen“ potřebu potvrzení vlastní moci, i když „dobře víme“, že už pominula?³³

4. Povolení a zákazy z jednoho místa

Než se tedy budeme snažit zjistit, co historie *říká* o společnosti, je důležité rozebrat, jak v ní *funguje*. Tato instituce je součástí komplexu, který jí *dovoluje* jistý typ produkce a jiné jí *zakazuje*. V tom spočívá podvojná funkce místa. Některé výzkumy *umožňuje*, když jde o společnou problematiku a okolnosti. Jiné však *znemožňuje*; vylučuje z debaty to, co je v daném okamžiku pro ni příznačné, a pokud jde o současnost společenskou, hospodářskou a politická východiska pro analýzu, zde hraje roli cenzora. Není pochyb, že tato kombinace *povolování* a *zakazování* představuje slepé místo historického bádání a zároveň i důvod, proč není srovnatelné s *libovolným oborem*. I snaha je změnit se zaměřuje právě na tuto kombinaci.

³² Srov. M. de Certeau, *La Culture au pluriel*, nové vydání, Seuil, Points, 1993, s. 17–32: „Les révolutions du croyable“.

³³ O. Mannoni, „Je sais bien, mais quand même, Já to dobře vím, ale přece jen“, in: *Clefs pour l'imaginaire ou l'Autre Scène*, Seuil, 1969, s. 9–33.

V každém případě je bádání vymezeno místem, kde se spojuje možné a nemožné. Pokud bychom se na historii dívali pouze jako na „řečené“, znova bychom do ní zavedli *pověst*, a to by znamenalo nahrazení jistého společenského místa, na něž je diskurz vázán, nějakým vzduchoprázdňem nebo místem pomyslným. Dějiny jsou naopak bez výjimky dány *vztahem jazyka ke korpusu* (společenskému), a tím i svým vztahem k *hranicím*, které tento korpus klade, a to buď tak, že přidělí zvláštní místo, odkud se mluví, nebo podsune jiný (minulý, mrtvý) předmětu, o němž se mluví.

Dějiny byly a jsou skrzskrz přizpůsobeny tomu systému, v němž vznikají. Dnes stejně jako včera je determinuje skutečnost, že vznikají na tom nebo onom místě toho systému. Proto jediné bude-li historiografie brát v úvahu místo, kde se dějiny píší, nedopadne jako třída, která si není vědoma toho, že je třídou ve výrobních vztazích, a tedy ignoruje společnost, jejíž je součástí. Vázanost dějin k určitému místu je vůbec podmínkou rozboru společnosti. Víme mimochodem, že v marxismu ani freudismu neexistuje analýza, která by nebyla naprosto závislá na situaci dané vztahem, ať společenským nebo analytickým.

Brát vážně místo historie ještě samo o sobě neznamená jí rozumět. Ještě to neříká vůbec nic o tom, co se tam děje. Ale je to podmínka, aby se o ní dalo říci něco, co nebude ani *pověst* nebo text „naučný“, ani atopický a nepřínosný. Popření významu místa je základním principem ideologie, vylučuje jakoukoli teorii. Ideologie zasadí diskurz do vzduchoprázdna, a tak dokonce zakazuje historii mluvit o společnosti a o smrti, což je podstatou historie.

II. PRAXE

„Dělat dějiny“ je praxe. S tímto vědomím můžeme přejít k perspektivě, která se bude více zaměřovat na program a na možnosti, které se otevírají, a nezůstávat již u epistemologické situace, kterou jsme dosud zkoumali sociologickým pohledem na historiografii.

Úměrně tomu, jak univerzitní bádání zůstává vzdáleno praxi a technickému přístupu k věci,³⁴ radí se tam mezi „pomocné vědy“ všechno, co

³⁴ Srov. Frédéric Bon et M.-A. Burnier, *Les Nouveaux Intellectuels*, Seuil, 1971, s. 180; M. de Certeau, *La Culture au pluriel*, op. cit., s. 85–103: „Les universités devant la culture de masse“.

má k dějinám nějaký technický vztah; dříve to byla epigrafie, papyrologie, paleografie, diplomatika nebo kodikologie, dnes muzikologie, „folklorismus“, informatika atd. Jako by dějiny začínaly až „vznešenou promluvou“ interpretace. Nakonec by to bylo umění přednášet, z něhož by byly cudně odstraněny poslední stopy nějaké práce. Právě v tom spočívá zásadní rozhodnutí – podle důležitosti, jakou připisujeme technické stránce, se historie řadí buď k literatuře, nebo k exaktním vědám.

Platí-li, že se historie svým uspořádáním vztahuje k nějakému místu a nějaké době, týká se to v první řadě pracovních technik. Obecně řečeno se každá společnost chápe „historicky“ za pomoci nástrojů, které jsou jí vlastní. Ale pojem nástroj je dvojznačný, nejde tu jen o prostředky. Jak mistrovsky ukázal Serge Moscovici,³⁵ i když v jiné perspektivě, historii zprostředkovává technika. Tím se relativizuje prvenství, které bylo po celé 19. století a často i dnes je připisováno společenské historii. Vedle vztahu společnosti k sobě samé, vedle „nové a jiné budoucnosti“ skupiny podle *lidské* dialektiky se uplatňuje i hlavní obor současné vědy, a to budoucnost *přírody*, která je „zároveň daná a zároveň vytvářena“.³⁶

Badatelská práce se pohybuje na této proměnlivé hranici mezi *daným* a *stvořeným* a vpsledku mezi přírodou a kulturou. Biologie objevuje v „životě“ jakýsi jazyk, který se ozývá, ještě než se objeví mluvčí. Psychoanalýza v lidské promluvě odhaluje vyjádření určité touhy jiné povahy, než říká vědomí. Na jiném poli věda o životním prostředí upravuje proměnlivé kombinace přírody a průmyslu, ale už se nezabývá tím, aby v *přírodních* strukturách, které mění, vyzorovala širší a těžko ohraničený kontext *společenských* konstrukcí.

Na tomto obrovském staveništi se provádí „rekonstrukce [přírody], vyvolaná naším zásahem“.³⁷ „Spojuje jiným způsobem lidstvo s hmotou.“³⁸ Potom „se společenský řád stává součástí a formou přírodního řádu, a není entitou k němu v opozici“.³⁹ Je pak odkud od základu měnit tu historii, která za svůj „ústřední obor“ považovala „společenské dějiny, to znamená

³⁵ *Essai sur l'histoire humaine de la nature*, Flammarion, 1968.

³⁶ Op. cit., s. 20.

³⁷ Ibid.

³⁸ Op. cit., s. 7 a 21.

³⁹ Op. cit., s. 590.

historii společenských skupin a jejich vztahů⁴⁰. Už se postupně začala orientovat na hospodářství, pak na „mentality“, přičemž kolísá mezi oběma póly vztahu, k němuž se výzkum obrací stále raději, mezi přírodou a kulturou. Důkazů o tom je stále více. Orientaci, kterou již v meziválečné době naznačil zájem o zeměpis a o „dějiny lidí v jejich úzkém vztahu k zemi“,⁴¹ potvrzuje i studium zástavby a sestav městských prostorů,⁴² stěhování rostlin a jejich společensko-hospodářských důsledků,⁴³ dějin techniky,⁴⁴ změn v sexualitě, nemocí, lékařství a dějin lidského těla⁴⁵ atd.

Ovšem tyto nové předměty badatelského zájmu nemohou být jen tak předloženy instituci, která by neprošla žádnou změnou. I sama historie vstupuje do vztahu mezi dikurzem a technikami, z nichž on vzniká. Je třeba vzít v úvahu, jak zachází s „přírodními“ prvky, když z nich dělá kulturní *životní prostředí*, a jak literárně symbolicky vyjadřuje změny, které probíhají ve vztahu společnosti k vlastní přírodě. Z odpadu, papírů, zeleniny, dokonce z ledovců a „věčných sněhů“⁴⁶ historik *dělá něco jiného* – vytváří z nich dějiny. Přírodu artificializuje, podílí se na práci, která mění přírodu v životní prostředí, a tak mění i přirozenost člověka. Se svými technickými

⁴⁰ Ernest Labrousse, „Introduction“, in: *L'Histoire sociale*, P.U.F., 1967, s. 2.

⁴¹ Výraz pochází od Fernanda Braudela, *Leçon inaugurale au Collège de France*, 1950. V textu *La Catalogne dans l'Espagne moderne* (Sevpen, 1962, díl I, s. 12) Pierre Vilar připomíná, že v meziválečné době „nám ty nejdůležitější otázky, o nichž jsme si více méně mlhavě uvědomovali, že rozhodují o našem století, nikdo nekladl, leda snad učitelé v hodinách zeměpisu“.

⁴² Srov. především Françoise Choay, „L'histoire et la méthode en urbanisme“, in: *Annales E.S.C.*, 25, 1970 (zvláštní číslo o „Historii a urbanizaci“), s. 1143–1154, a také Stephan Thernstrom, „Reflections on the New Urban History“, in: *Daedalus*, jaro 1971, s. 359–376. *L'Enquête sur le bâtiment* (Mouton, 1971) pod vedením Pierra Chauu je také pěkný příklad v poslední době se objevujícího zájmu o prostorové uspořádání.

⁴³ Například v kapitole o „rostlinné civilizaci“ v knize Emmanuela Le Roy Ladurie, *Les Paysans de Languedoc*, Sevpen, 1966, s. 53–76. Tato velmi novátorská studie o „biologických základech“ venkovského života ukazuje, že rostlinstvo je „předmět historie“, „z důvodu své různorodosti a kvůli ustavičným změnám, které s ním člověk provádí“. Bohužel již není dostupná v edici Livre de poche, Flammarion, 1969.

⁴⁴ Srov. významnou *Histoire générale des techniques*, pod ved. Maurice Daumase, P.U.F., 4 díly, 1963–1968, nebo práce Bertranda Gilla (*Les Ingénieurs de la Renaissance*, 1964, ad.).

⁴⁵ Srov. zvláštní číslo *Annales E.S.C.*, 24, listopad-prosinec 1969, „Histoire biologique et société“; Michel Foucault, *Naissance de la clinique*, P.U.F., 1963; Jean-Pierre Peter, „Le Corps du délit“, in: *Nouvelle Revue de psychanalyse*, 1971, č. 3, s. 71–108, ad.

⁴⁶ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil*, Flammarion, 1967.

postupy stojí právě na této hranici. Přistoupíme-li na tuto praxi, nemáme před sebou dichotomii, která staví *přírodní* proti *společenskému*, ale spojení mezi socializací přírody a „naturalizací“ (nebo materializací) společenských vztahů.

1. Spojení příroda-kultura

Bylo by jistě přehnané tvrdit, že historikovým „materiálem k rozboru“ nebo „odborným tématem“ je „čas“. S použitím svých metod zpracovává fyzické předměty (papíry, kameny, obrazy, zvuky atd.), které jsou z kontinua vnímaných věcí vytřídění v souhlasu s uspořádáním společnosti a se systémem náležitostí charakteristickým pro jistou „vědu“. Pracuje s nějakým materiálem tak, že z něj udělá dějiny. Přitom se dopouští manipulace, která jako všechny ostatní má svá pravidla. Takováto manipulace je srovnatelná s výrobou z rafinované rudy – nejprve se suroviny (primární informace) zpracují na standardní výrobky (sekundární informace) a pak se přepraví z oblasti kultury („zajímavosti“, archívy, sbírky atd.) do jiné (dějiny). „Historické“ dílo se stává součástí vývoje, kterým společnost pozměnila svůj vztah k přírodě tak, že změnila „přírodní“ v užitkové (například les v oblast těžby) nebo v estetické (například hory v kultivovanou krajinu), nebo že jistě společenské instituci změnila její statut v jiný (například kostel byl přebudován na muzeum).

Historik se však nespokojí jen s tím, že by *přetlumočil* kulturní jazyk do jiného, to znamená společenské produkty do předmětů historie. Může udělat kulturní prvky i z těch, které vytřídí z přírodního prostředí. Sebraným materiálem počínaje (kam zahrne kameny, zvuky atd.) a knihou konče (v níž rostliny, mikroby nebo ledovce získávají statut symbolických předmětů), všude posouvá spojnicí mezi přírodou a kulturou. Upravuje prostor podobně jako urbanista, když zahrne louky do systému městských komunikací, jako architekt, který z jezera udělá přehradu, jako Pierre Henry, když ze skřípání dveří udělá hudební motiv, nebo básník, který postaví na hlavu vztah mezi „šumem“ a „sdělením“... Proměňuje životní prostředí celou řadou kroků, které posouvají hranice a vnitřní místopis kultury. Přírodu „civilizuje“, což vždycky znamenalo a znamená, že ji „kolonizuje“ a mění.

Je pravda, že dnes zjišťujeme, že se stále větší hromada historických knih přesouvá do kategorie románů nebo legend a již nepůsobí ony změny na

kulturním poli, zatímco na druhé straně „literatura“ začíná hraničit s prací o jazyce a „text“ tu obsahuje „*přeskupující pohyb*, smrtonosný koloběh, který tvoří a přitom ničí“.⁴⁷ To znamená, že v této podobě historie přestává a literatura naopak začíná být „vědecká“. Když historik předpokládá, že se v jeho textu odhalí jednou *daná* minulost, staví se tak mimochodem do pozice spotřebitele, protože pasivně přijímá předměty dodané výrobcí.

V historii jako i jinde je „vědecká“ ta operace, která mění „prostředí“, nebo která z jistého *uspořádání* (společenského, literárního atd.) udělá okolnost a místo jisté *transformace*. Ve společnosti tedy pohybuje s jedním z jejích strategických bodů, kde je kultura naroubována na přírodu. V historii zavádí „panství přírody“ způsobem, který se dotýká vztahu přítomnosti k minulosti, a to v tom ohledu, že ten není „danost“, ale produkt.

Známky tohoto rysu, který je příznačný pro veškeré vědecké bádání, lze pozorovat na té úrovni, kde je výzkum technický. Neznačená to, že se zde chci vrátet k metodám historické vědy. Jde jen o to několika sondami se podívat na typ teoretického problému, který v historii vyvstává se zkoumáním jejího „aparátu“ a technických postupů.

2. Vyhledání zdrojů neboli přerozdělení prostoru

Prvním historikovým krokem je *vyčlenění* a shromáždění jistých předmětů nějak uložených, čímž se z nich stanou „dokumenty“. Toto nové kulturní přerozdělení je začátkem práce. Ve skutečnosti jde o to, že se tyto dokumenty *vyrobí* okopírováním, přepsáním nebo vyfotografováním daných předmětů, které tím změni místo i statut. Tento krok spočívá v „izolování“ jistého korpusu podobně jako ve fyzice a v „denaturování“ věcí tak, aby se z nich staly předměty zapadající do mezer v jistém předem stanoveném celku. Vznikne „sbírka“. Věci se zařadí do „marginálního systému“, jak píše Jean Baudrillard,⁴⁸ odtrhnou se od praxe a stanou se „abstraktními“ vědeckými předměty. Zdaleka nejde o přijetí „danosti“, ony se teprve vytvářejí. Materiál vzniká prostřednictvím smluvených kroků, jimiž se vytřídí z upotřebitelného světa, nebo se hledá i za jeho hranicemi, a je zpracován

⁴⁷ Raymond Roussel, *Impression d'Afrique*, Gallimard, 1963, s. 209. Srov. Julia Kristeva, *Sémioiřiké. Recherches pour une sémanalyse*, Seuil, 1969, s. 208–245: „La productivité dite texte“.

⁴⁸ Jean Baudrillard, „La collection“, in: *Le Système des objets*, Gallimard, 1968, s. 120–150.

k opakovanému a přínosnému použití. Je to postup podobný krokům, kterými se z přijatého *řádu* stává společenská *vize*.⁴⁹ Tímto skokem se získají atributy určené ke zvláštnímu zacházení; není to tedy výhradně nebo přednostně věc nějakého „pohledu“. Je tu nutná nějaká technická operace.

Již v původu našich moderních archiválií lze vidět kombinaci jisté *skupiny* („vzdělanci“), *místa* („knihovny“) a *praxe* (opisování, tisk, sdělování, třídění atd.). Přesně tak vypadá technický komplex, který se na Západě začíná používat od 15. století se „sbírkami“ zakládanými v Itálii a pak ve Francii z peněz významných mecenášů toužících se zapsat do dějin (Medicejští, milánští vévodové, Karel Orleánský, Ludvík XII. ad.). Nový druh *práce* („sbírat“) se zde pojí s uspokojováním nových *potřeb* (získání autority pro nedávno vzniklé příbuzenské i politické skupiny tím, že se ustaví vlastní tradice, listiny a „vlastnická práva“) a s produkcí nových *předmětů* (vybírání se, uchovávání a opisují dokumenty), jejichž smysl bude nyní dán příslušností k celku (sbírce). Rodící se věda („učenost“ 17. století) tímto „vyhledáním zdrojů“ technického rázu získává své základy a pravidla.

Jakmile se tento podnik, který byl nejdříve spojen s činností právníků, státních úředníků, literátů, advokátů, činovníků z řad měšťanstva, soudních dokumentátorů,⁵⁰ dostal do rukou odborníků, dosáhl velkého rozmachu a vlivu. Byl produkční i reprodukční. Od roku 1470 byl pevně svázán s knihtiskem⁵¹ – místo „sbírky“ se objevila „knihovna“. „Sbírat“ dlouho znamenalo vyrábět předměty – opisovat nebo tisknout, vázat, třídit... A s rostoucím množstvím předmětů, které sběratel hromadí, se zapojuje do pásové výroby *dějin* určených *ke udělení* (nebo předělání) v souladu s novými intelektuálními a společenskými požadavky. Sbírka tedy s sebou nese zásadní změnu pracovních nástrojů, věcem dává nová místa, nově definuje

⁴⁹ Z tohoto hlediska mohou být historické „dokumenty“ ztotožňovány s „ikonickými znaky“, jejichž organizaci zkoumal Umberto Eco; jak říká, „reprodukuji jisté podmínky obecného vnímání na základě normálních perceptivních kódů“ („Sémiologie des messages visuels“, in: *Communications*, 1970, č. 15, s. 11–51). Zmiňme v této souvislosti, že vědecká práce se uplatňuje tam, kde dochází ke změnám v „poznávacích kódech“ a v „systémech očekávání“.

⁵⁰ Srov. Philippe Ariès, *Le Temps de l'histoire*, Monako, Éd. du Rocher, 1954, s. 214–218.

⁵¹ Gilbert Ouy, „Les bibliothèques“, in: *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Pléiade, 1961, s. 1066, o smlouvě mezi Guillaumem Fichetem a třemi německými tiskaři s cílem založit tiskařskou dílnu na Sorbonně a rozmnožovat rukopisy, které G. Fichet částečně sám opatroval pro knihovnu sorbonnské koleje.

vědomostní jednotky a nabízí prostor pro nový začátek, v němž „obrovská mašinerie“ (Pierre Chaunu) začíná pracovat na jiných dějinách.

Učenec chce získat všechny „rarity“, které se k němu dostávají z nejrůznějších směrů, kam jej táhne jeho zvědavost, a pak musí vymyslet takové pojmosloví, aby se jim dalo porozumět. Pokud můžeme soudit podle vývoje jejich aktivit, učenci (Peireskem a Kircherem počínaje a Leibnizem konče) se již od konce 16. století zaměřovali na metodické *vynalézání* nových znakových systémů za pomoci analytických postupů (rozkládání, skládání).⁵² Vysnili si vyčerpávající taxonomii a umanuli si vytvořit univerzální nástroje odpovídající nesmlouvavému požadavku na úplnost. *Číslo* se jako nejdůležitější prostředek tohoto „umění dešifrovat“ stalo společným jmenovatelem s matematikou. Jistěže proti *číslu* jako kódu, který má vytvářet jistý „řád“, i tehdy stál *symbol*. Symbol je spojen s *daným* textem, v němž odkazuje ke *skrytému smyslu* prostřednictvím figur (alegorie, znak, emblém atd.), a tedy nutně vyžaduje kompetentní komentář někoho, kdo je dost „moudrý“ nebo hluboký, aby rozpoznal jejich smysl.⁵³ Pokud však jde o čísla, od série „rarit“ až po umělé nebo univerzální jazyky, spojené například se jmény Peiresc nebo Leibniz, ta se při vši mnohosti východisek i složitosti zvolených cest řadí do vývojové linie zaměřené na *vytváření jazyka*, a tedy i na produkci vlastních technik a objektů.

Stanovení zdrojů dnes vyžaduje i nějaký zakladatelský čin, kterým se stejně jako dříve předurčí místo, „aparát“ a techniky. První známkou takového posunu je skutečnost, že neexistuje práce, která by nevyužívala známé fondy *jinak* a například u archiválií neměnila jejich dosavadní určené sloužit náboženským nebo „rodinným“⁵⁴ účelům. Dále se podle nových požadavků stávají dokumentárním materiálem i nástroje, dobová kuchyně, zpěvy, lidová malba, rozložení obdělávané půdy, městskej místopis atd. Ne-

⁵² Jelikož byla pro vzdělance jeho „knihovna“ něčím, co sám *buduje* (a ne co *přebírá*, jak tomu bylo později u „konzervátorů“ již existujících knihoven), zdá se, že mohla být na poli *psaní* spojitost mezi vytvářením *sbírky* textů a vytvářením *šifry*, jejichž pomocí je lze luštit.

⁵³ Srov. Madeleine V. David, *Le Débat sur les écritures et l'hieroglyphe aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Sevpn, 1965, s. 19–30.

⁵⁴ Například Jacques Gadille ve svém díle *Guide des archives diocésaines françaises* (Centre d'Histoire du Catholicisme, Lyon, 1971) zdůrazňuje „hodnotu těchto archivů pro historické bádání“ a poznamenává, že umožňují vytváření nových „sérií“ velké hodnoty pro dějiny hospodářství nebo dějiny mentalit (op. cit., s. 7–14).

šlo jen o to, aby promluvíly ony „nesmírné a spící oblasti dokumentární hodnoty“⁵⁵ a aby se ozval hlas z toho, co mlčelo, a co je jen možné, stalo se skutečným. Bylo třeba udělat z věcí, které měly svůj statut a svou roli, *něco jiného*, co bude fungovat odlišně. Stejně tak nelze označit za „výzkum“ takové zkoumání, které prostě se vším všudy převezme dřívější třídění a například „respektuje“ hranice dané archivní řadou H, a tedy si neurčí žádné vlastní objektivní *pole*. Práce je „vědecká“ až tehdy, když si nově *prerozdělí prostor*, a spočívá v první řadě v tom, že *si vymezí* pracoviště „stanovením zdrojů“, což vyžaduje nějaký úvodní čin a užití transformačních technik.

Tyto počáteční a základ tvořící kroky dnes s sebou nesou hlubší problémy, než by se dalo soudit z uvedených hrubých rysů. Žádná historická praxe⁵⁶ si totiž nemůže určit své místo bez *aparátu*, který je současně podmínkou, prostředkem i výsledkem jistého přesunu. Státní i městskej archivy, podobné jakési paleontologické továrně, byly součástí „aparátu“, který dříve určoval operace odpovídající jistému výzkumnému systému. Není však možné začít užívat archivy jiným způsobem, pokud se nezmění jejich forma. Instituce po technické stránce nezměněná nemůže na změněné otázky poskytnout nové odpovědi. Skutečná situace je právě opačná – odlišně „aparáty“ již dnes vedou badatele k novým otázkám i odpovědím. Je jisté pravda, že i v dnešním ovzduší působí ideologie o „skutečných“ nebo „pravdivých“ historických „faktech“ a hojně jsou její projevy i v literatuře o historii. Ale jde jen o veřejné oprašování starých praktik – toto ustrnulé názvosloví pojmenovává dávno utichlé bitvy a jen ukazuje, jaké zpoždění mají zaběhnuté „ideje“ za praxí, již se dříve či později budou muset přizpůsobit.

Východí podmínkou nové historie je transformace „archivistiky“. Měla by sehrát podobnou roli jako ona učená „mašinerie“ v 17. až 18. století. Uvedu jen jeden příklad, vynález *počítače*. François Furet poukázal na některé z důsledků „vytvoření nových archivů uložených na děrných páskách“ – označující dostává smysl jen v řadě, a ne vzhledem ke „skutečnosti“,

⁵⁵ François Furet, „L'histoire quantitative et la construction du fait historique“, in: J. Le Goff et P. Nora ed., *Faire de l'histoire*, Gallimard, díl I, s. 49.

⁵⁶ Tím je třeba chápat ne konkrétní metody toho nebo onoho historika, ale podobně jako v exaktních vědách *soubor postupů*, kterým se vyznačuje určitá doba nebo jistá oblast výzkumu.

předmětem bádání se stává až to, co je formálně vytvořeno před programováním atd.⁵⁷ A to je jen jeden díleček a téměř typický prvek mnohem širší vědecké instituce. V současné analýze se zachází nemilosrdně s postupy spojenými se „symbolickou analýzou“, která vládla od romantismu a snažila se *rozpoznat daný a skrytý smysl*; nyní se s důvěrou navazuje na *abstrakci*, která byla typická pro období klasicismu, ale dnešní abstrakce má podobu formální množiny vztahů neboli „struktury“.⁵⁸ Její postup spočívá ve *vytváření* autoritativně stanovených modelů, v „nahrazení studia konkrétního jevu zkoumáním předmětu daného definitoricky“, v posuzování vědecké hodnoty takového předmětu podle „pole otázek“, na něž je schopen odpovědět, a podle odpovědí, které nabízí, a konečně ve „vymezení hranic významnosti tohoto modelu“.⁵⁹

Poslední bod je pro historii zásadně důležitý. Je sice pravda, že obecně vzato současná vědecká analýza má za cíl *rekonstruovat* objekt na základě „simulací“ nebo „scénářů“, to znamená získat za pomoci vztahových modelů a jazyků (nebo metajazyků), které si vytváří, prostředek k rozmnožení a transformaci zavedených systémů (fyzických, literárních i biologických), historie se však snaží popsat „hranice významnosti“ těchto modelů a jazyků. Stanovováním *hranice* pro *modely* se vrací k tomu, co dříve fungovalo jako *minulost* související s epistemologií *počátku* nebo konce. Vypadá to, že takto zůstává věrná svému základnímu záměru, jehož přesná definice sice ještě chybí, ale lze o něm již říci, že historii staví do souvislosti jak se skutečností, tak se smrtí.

Na určení její zvláštní úlohy nestačí sám aparát (například počítač), který by historii zasadil do celku nutností a možností daných současnou vědeckou institucí. Objasnění *vlastní podstaty* historie leží mimo dosah tohoto aparátu – vrací se do *přípravné* doby před programováním, kterou vyžaduje přístrojové zpracování, a odsouvá se až na druhý konec procesu, do období *využití* získaných výsledků. Dospívá se k němu s využitím *zákazů*, které přístroj klade, dále výzkumných objektů, které se musejí vytvořit, a konečně v závislosti na tom, co přístroj dovoluje a jak se zpracovávají

⁵⁷ F. Furet, „L'histoire quantitative...“, op. cit., s. 47–48.

⁵⁸ Na toto téma srov. pronikavé postřehy Michela Serrese, *Hermès ou la communication*, Minuit, 1968, s. 26–35.

⁵⁹ André Régner, „Mathématiser les sciences de l'Homme“, in: P. Richard et R. Jaulin ed., *Anthropologie et calcul*, edice 10/18, 1971, s. 13–37.

standardní produkty informatiky. Obě tyto operace musí být nutně spojeny s technickou institucí, která jakýkoli výzkum zařazuje do „všeobecného systému“.

Dřívější knihovny měly také funkci „zařazovat“ vzdělanost do výzkumného systému. Tento systém byl ovšem regionální. Tak by se epistemologické „momenty“ (konceptualizace, dokumentace, zpracování nebo interpretace) dnes rozlišované v rámci obecně rozšířeného systému mohly velmi dobře zařadit do regionálního systému staré vzdělanosti. *Stanovení zdrojů* (prostřednictvím vlastního současného aparátu) s sebou tedy nenese jen novou rovnováhu ve vztazích příčina/skutečnost nebo kultura/příroda, ale je východiskem pro epistemologické přerozdělení momentů vědeckého výzkumu.

V 17. století byla Colbertova knihovna a jiné podobné místem setkání, kde se společně vypracovávala pravidla vzdělanosti. Byla to ohniska a nástroje rozvoje vědy, kde se setkávali, na něž odkazovali a jimž se podřizovali badatelé. „Jít do archivu“, tak zněl nepsaný zákon historické vědy. Na toto nejdůležitější místo se dnes dostává jiná instituce, která také nutí k praktikování jistého zákona, ale jiného. Měli bychom se tedy nejprve podívat na instituci technickou, která monumentálním způsobem organizuje prostor, kde dnes probíhá vědecký výzkum, a pak podrobněji analyzovat operační dráhy, které historie rýsuje v tomto novém prostoru.

3. Stanovit rozdíly – model a odchylka

Užití současných informačních technik vede historika k tomu, že odděluje to, co bylo dosud v jeho práci pohromadě. Je to *konstrukce* předmětů výzkumu, a tedy i jednotek porozumění; *shromazďování* „dat“ (sekundární informace, vytříděný materiál) a jejich zařazování na místa, kde mohou být dále tříděna a přesouvána;⁶⁰ tedy *využití* prostřednictvím různých operací, jimž je daný materiál podrobován.

V tomto smyslu historikova práce popravdě řečeno spočívá ve vztahu mezi krajními póly celé této operace – na jedné straně je vytváření modelů a na druhé straně připsání schopnosti nést význam počítačové

⁶⁰ Jelikož je informatika odkázána na používání *počítačů*, uspořádává si (po „vstupech“ a před „výstupy“) symboly na vyhrazená místa v paměti a přenáší je na zadané adresy pomocí programovatelných polknů. Řídí umístování a přemísťování v informačním prostoru, který se podobá knihovně minulosti.

zpracovaným výsledkům. Tento vztah je vlastně nejzřetelnější tehdy, když ukazuje *rozdíly* odpovídající dřívě vytvořeným formálním jednotkám; když *odhaluje to nesourodé*, co lze technicky použít. Z dřívější „interpretace“ se vzhledem k materiálu, který vznikl vytvářením a kombinací řad, stává popisování *odchylek od modelů*.

Toto schéma jistě je abstraktní a jeho vývoj a smysl přibližuje řada studií z poslední doby. Například hlavním výsledkem jisté historické analýzy není kvantitativní vztah výšky a gramotnosti u branců z let 1819 až 1826, ani doklady přetrvávajícího vlivu starého režimu v porevoluční Francii, ale nepředvídané shody, ztráta souvislostí nebo neznalosti, které z tohoto výzkumu vyjdou najevo.⁶¹ Důležitá není kombinace řad získaných podle předem definovaných příznačných rysů z předem vypracovaných modelů, ale na jedné straně vztah mezi těmito modely a meze, které vyplynou z jejich systematického použití, a na druhé straně schopnost transformovat tyto meze v technicky zpracovatelné problémy. Tato dvě hlediska spolu navíc souvisejí, protože jestliže se *rozdíly projeví* při důsledné a plošné aplikaci připravených modelů, *význam* získají až ve vztahu k nim, jako odchylka od nich, čímž se dospěje zase zpátky k modelům, aby mohly být korigovány. Lze říci, že formalizovaný výzkum má za hlavní cíl produktovat „omyly“ – nedostatky a nepřesnosti, které budou vědecky využitelné.

Tento postup působí dojmem, že staví na hlavu dějiny, jak se pěstovaly v minulosti. Vycházelo se ze stop (rukopisy, rarity atd.) existujících v omezeném počtu a cílem bylo vytěžit z nich maximum příznačných rysů a vytvořit z nich pochopitelný a koherentní celek.⁶² Nicméně hodnota takového induktivního souhrnu záležela na množství shromážděných informací. Jakmile do dokumentární báze zasáhla nová dávka výzkumných údajů, hodnota se rozkolísala. Výzkum a její prototyp, dizertační práce, se snažily donekonečna prodlužovat dobu platnosti informací a oddalovat osudový okamžik, kdy neznámé prvky podryjí sám jejich základ. Až obludných

⁶¹ E. Le Roy Ladurie et P. Dumont, „Quantitative and Cartographical Exploitation of French Military Archives, 1819–1826“, in: *Deadalus*, jaro 1971, s. 397–441; srov. E. Le Roy Ladurie, *Le Territoire de l'historien*, Gallimard, 1973, s. 38–87.

⁶² Ve skutečnosti „syntéza“ ještě nebyla konečná; pracovalo se na ní při souběžném zpracovávání dokumentů. Krom toho si vědomě udržovala odstup od předem daných myšlenek, které se objevovaly a vyřazovaly při zpracovávání textů, přičemž se samy používané postupy řídily instituční disciplínou.

rozměrů dosahující kvantitativní rozmach honby za dokumenty nakonec vnesl do práce, která by nikdy neměla konce, zákon o omezené platnosti. Byla překročena jistá mez a situace se obrátila. Místo kvantitativního rozvíjení stálého modelu nastoupilo ustavičné střídání modelů.

Dnes výzkum vypadá tak, že se od samého začátku zaměřuje na jednotky, které si sám definuje; je a musí být schopen předem určit předměty, úrovně a taxonomii pro své analýzy. Celková soudržnost je prvořadá. Množství informací zpracovatelných podle těchto norem s použitím počítače nabylo nezměřitelných hodnot. Výzkum změnil tvář. Opírá se o autoritativně definované formální celky a zajímá se o odchylky vznikající při logické kombinaci řad. Soustředí se vlastně na hranice. S využitím starého názvosloví, které již neodpovídá poslednímu vývoji, by se dalo říci, že výzkum již nesměruje od „rarit“ (zbytků minulosti) k nějaké syntéze (k současnému pochopení), ale že vychází z formalizace (ze současného systému), aby dospěl k nějakým „zbytkům“ (ke známkám nějakých hranic, a tím i nějaké „minulosti“, která je plodem práce).

Tento vývoj byl bezpochyby velice urychlen využitím počítačů. Začal již před nimi – stejně tak jako technická organizace je starší než počítač, který je jejím *dalším* příznakem. V současné historiografii skutečně musíme konstatovat jeden zvláštní jev. Historik již není člověk, který zakládá nějakou říši, už nesní o rajsky celosvětové historii; dospěl k tomu, že krouží *kolem* přijatých racionalizací. Pohybuje se v daných mezích a z tohoto hlediska vlastně téká. Ve společnosti směřující k zevšeobecnění a vybavené silnými centralizačními nástroji směřuje k chodu velkých již prozkoumaných oblastí. „Odbočuje“ k čarodějnictví,⁶³ šílenství,⁶⁴ ke svátkům,⁶⁵ lidovému písemnictví,⁶⁶

⁶³ Srov. Robert Mandrou, *Magistrats et sorciers en France au XVIIIe siècle*, Plon, 1968, a další bohatá literatura na toto téma.

⁶⁴ Hlavně od vydání knihy Michela Foucaulta, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Plon, 1961, reed. Gallimard, 1972.

⁶⁵ Srov. zejm. Mona Ozouf, „De Thermidor à Brumaire: les discours de la Révolution sur elle-même“, in: *Au siècle des Lumières*, Sevpén, 1970, s. 157–187, a „Le Cortège et la ville. Les itinéraires parisiens des fêtes révolutionnaires“, in: *Annales E.S.C.*, 29, 1971, s. 889–916.

⁶⁶ Srov. Paul Delarue, *Le Conte populaire français*, 1957; Robert Mandrou, *De la culture populaire en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Stock, 1964; Geneviève Bollème, *Les Almanachs populaires aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Mouton, 1969; Marie-Louise Ténéze, „Introduction à l'étude de la littérature orale: le conte“, in: *Annales E.S.C.*, 24, 1969, s. 1104–1120,

k zapomenutému světu selství,⁶⁷ k Okcitanii,⁶⁸ což jsou všechno němé oblasti.

Tyto nové předměty studia jsou dokladem jistého pohybu, který je v posledních letech patrný v historických strategiích. Tak Fernand Braudel ukázal, jak je pro studium „kulturních oblastí“ výhodné, že se v poslední době dostaly do průchozí zóny, kde jsou pozorovatelné jevy jako „hranice“, „výpůjčka“ nebo „odmítnutí“.⁶⁹ Vědecky jsou tyto práce zajímavé z toho hlediska, že se vztahují k nějakým daným nebo překrývajícím se celkům – „prostorová koherence“, „trvalost v čase“ – a přinášejí jejich jisté korekce. Pod tento zorný úhel lze jistě zařadit mnoho současných studií. I životopis zpracovává odstup a nějakou mez *vzhledem* ke globálním konstrukcím. Výzkum si vybírá takové předměty, které se kryjí s jeho praxí – nabízejí mu prostředek, jak *znázornit rozdíl* vzhledem ke kontinuitám nebo základním veličinám, z nichž rozbor vychází.

4. Práce na hranici

Touto strategií se historická praxe připravuje na teoretickou práci více odpovídající možností, které nabízí vědy o informaci. Může se stát, že bude stále více určovat nejen metody, ale i funkci historie mezi všemi současnými vědami. Její metody již totiž v podstatě nesměřují k tomu, aby dodávaly lidskému poznání „autentické“ předměty, a její společenská úloha (s výjimkou zkreslujících tzv. popularizačních děl) již nespočívá v tom, že společnosti poskytne všeobíhající obraz jejich počátků. Dějinám již na rozdíl od 19. století nepatří ono *ústřední* postavení dané takovou epistemologií, která ztratila ze zřetele skutečnost jako ontologickou substanci

nehovoříme-li o „literárnějších“ pracích Marka Soriana (*Les Contes de Perrault*, Gallimard, 1968) nebo Michaila Bachtina (*L'Oeuvre de F. Rabelais et la culture populaire...*, Gallimard, 1970) atd.

⁶⁷ O venkovanech srov. zejm. publikaci: E. Le Roy Ladurie, op. cit. O chudině práce J. Le Goffa a z posledních desítek let i „Recherches sur les pauvres et la pauvreté au Moyen Age“ pod vedením Michela Mollata.

⁶⁸ Srov. Robert Lafont, *Renaissance du Sud*, Gallimard, 1970, ad., a také André Larzac, „Décoloniser l'histoire occitane“, in: *Les Temps modernes*, listopad 1971, s. 676–696.

⁶⁹ „L'Histoire des civilisations: le passé explique le présent“ je jedna z nejdůležitějších metodologických studií Frenanda Braudela, převzatá do *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, 1969, s. 255–314 (viz zejm. s. 292–296).

a chtěla ji najít jako *Zeitgeist*, v podobě jakési historické síly, a její budoucí podobu hledala uvnitř společnosti samé, kde se měla ukrývat. Historie již nemá svou svrchovanou funkci, která spočívala v tom, že nahradí filozofii v jejím poslání hledat smysl.

Věnuje se nyní kritickému zkoumání sociologických, ekonomických, psychologických a kulturních modelů. Prý používá „vypůjčených nástrojů“ (P. Vilar), což je pravda. Ale přesně vzato ona je *zkouší* tak, že tyto nástroje testuje v různých situacích, podobně jako se „zkouší“ auto na závodní dráze při takových rychlostech a v takových podmínkách, které *překračují* jeho normy. Historie se stává „kontrolním“ místem, kde se uplatňuje „falzifikační funkce“.⁷⁰ Zde se mohou jasně ukázat meze významnosti vztahující se k „modelům“, které historie jeden po druhém „zkouší“ v oblastech, v nichž nebyly vytvořeny.

Toto fungování lze ukázat na příkladu dvou nejdůležitějších momentů: první se týká vztahu ke skutečnosti prostřednictvím *historického faktu*, druhý *užití* přijatých „modelů“, a tedy vztahu historie k současnému uvažování. Týkají se i něčeho dalšího – první případ vnitřního uspořádání historických kroků a ten druhý jejich spojení s různými vědeckými oblastmi.

1. Fakta našla svého zastávce v Paulu Veynovi, který dovede obdivuhodně sekat imaginární hlavy. Jak už to tak bývá, zvedá prapor hnutí, které už dávno zašlo za roh. Nejen proto, že každý skutečný historik v sobě nezapře básnický smysl pro detail a jakožto estét umí rozehrát najednou tisíc harmonií u jedné vzácné informace, ale především proto, že dnešní odrůdy formalismu znova zdůrazňují *detail, který tvoří výjimku*. Jinými slovy řečeno tento návrat k faktům nelze použít v kampani proti přišší „strukturalismu“, ani s jeho pomocí udělat krok zpátky k předchozím ideologiím nebo praktikám. Naopak dobře zapadá do linie strukturní analýzy, ale jakožto krok vpřed. Neboť „fakt“, o nějž teď půjde, není stejný, jako nabízela učnému pohledu pozorovatelná *skutečnost*. Ve srovnání s hotovým modelem se projevuje jako něco *rozdílného*. Historik tedy nestojí před volbou peníze nebo život – *zákon* nebo *fakta* (dva pojmy, které mimochodem ze současné epistemologie mizí).⁷¹ Jeho modely jej přímo uschopňují k tomu, aby

⁷⁰ Srov. Karl Popper, *Logik der Forschung*, Viedeň, 1934.

⁷¹ P. Veyne vychází ze značně zastaralé koncepce přírodovědy („fyzika je soubor zákonů“, jak napsal) a proti ní staví historii, která má být „soubor faktů“ (*Comment on écrit l'histoire*, op. cit., s. 21–22).

ukazoval odchylky. Jestliže po jistý čas doufal v jakousi „všeobecnou platnost“⁷² a věřil, že je možné sladit rozdílné interpretační systémy tak, aby pokryly veškeré dostupné informace, nyní se zajímá v první řadě o mnohovrstevnaté projevy oněch rozdílů. Z tohoto titulu jeho výchozí bod ještě může nést ctihodné označení „fakt“ – rozdíl totiž je fakt.

Podobně se vztah ke zkušenosti stává *vztahem* mezi krajními body jisté operace. Fernand Braudel připisoval rozboru hraničních jevů čistě funkční smysl. Předměty, které navrhoval k výzkumu, byly determinovány operací, kterou mají podstoupit (a ne skutečností, k níž by se měly přiblížit), a vztahem ke stávajícím modelům.⁷³ „Fakt“ jako výsledek tohoto postupu vypovídá o nějakém vztahu. Může se pak stát, že událost bude definována tím, že představuje jistou přetržku. Jistěže ta neproniká do celé hloubky skutečnosti, takže bychom při průhlednosti jazykového vyjádření dohlédli až na dno skutečnosti, nebo že by po částech vyplouvala na povrch, nám k pochopení. Událost zcela závisí na kombinatorice rozumově vytříděných řad, a slouží k *pojmenování* jejich styčných bodů, podmínek možnosti a hranic platnosti.⁷⁴

⁷² Když Henri Berr ve svém pojetí historie zkombinoval srovnávací metodu, prvenství „společenského prvku“ a „trvalý zájem o obecné ideje“, tato jeho „totalizace“ znamenala návrat k *syntetickému* duchu a odmítnutí odborné rozdrobenosti „atomistické historie“, spíše než že by šlo o snahu zahájit všeobjímající historický diskurz. Po Maussovi, Durkheimovi, Vidal de la Blanchovi tu spíše převažuje myšlenka *uspořádání nad faktem* nebo *událostí*. Srov. H.-D. Mann, *Lucien Febvre...*, op. cit., s. 73–92. Henri-Irénée Marrou v textu „Théorie et pratique de l'histoire“ (in: *Revue historique*, 89, 1965, s. 139–170) přejímá myšlenku „obecných dějin“, které by se neřídily speciálními metodami a nevytvářely chronologické úrovně; přál by si „úplné dějiny, které by se snažily ve své složitosti postihnout zamotanou spleť jednotlivých dějin“ (op. cit., s. 169).

⁷³ Předmět studia má u F. Braudela význam „prubřského kamene“, jakési taktické operace závislé na okolnostech výzkumu a odpovídající „definici“ (té civilizace), která ani nemá být ta nejpravdivější, ale „*nejméněji použitelná* ke zdárnému *pokračování* naší práce“ (*Écrits sur l'histoire*, op. cit., s. 288–294; kurzíva M. de Certeau).

⁷⁴ Řekl bych, že pokud jde o Paula Boise (*Les Paysans de l'Ouest*, Mouton, 1960; vyd. Livre de Poche, Flammarion, 1971), velmi se mu blíží E. Le Roy Ladurie, když formuluje problém tzv. „událostně-strukturálních“ dějin („Événement et longue durée dans l'histoire sociale: l'exemple chouan“, in: *Le Territoire de l'historien*, Gallimard, 1973, s. 169–186). Zde však se mi zdá, že je událost chápána jako *otázka vyplývající ze vztahu* mezi dvěma přesněji vymezenými řadami (hospodářská infrastruktura La Sarthe a struktura mentální, která dělí zem na dva politické tábory) a jako *prostředek jak na ni odpovědět jejich propojením* (aby se jejich vzájemný vztah změnil, muselo se něco stát). Za pomoci „momentu“ let 1790–1799

2. Z toho vychází jedna dějepisná metoda, a sice převzít modely používané v jiných vědách a přizpůsobit je funkci historie. Její princip vysvětluje ve své studii Pierre Vilar. Na pracích J. Marczewského a J.-C. Toutaina ukazuje, k jakým chybám by vedla systematická „aplikace“ našich současných ekonomických konceptů a modelů na starý režim. Problém však byl mnohem širší. Podle Marczewského se ekonom vyznačuje tím, že „buduje referenční systém“, a historik dělá to, že „využívá ekonomické teorie“. Při takto postavené problematice se dělá z jedné vědy nástroj druhé a je možné ji obrátit i naopak – kdo nakonec „využívá“ koho? Pierre Vilar takovou koncepci posouvá jinam. Podle jeho názoru je úkolem historie analyzovat „podmínky“, za nichž tyto modely platí, například vytyčovat „přesné hranice možností“ nějaké „retrospektivní ekonometrie“. Historie poukazuje na *to nesourodé ve vztahu k homogenním celkům*, které si vytváří každý vědní obor. Mohla by také vzájemně souuvzažnit hranice jednotlivých systémů neboli „úrovně“ rozboru (ekonomickou, sociální atd.).⁷⁵ Tak se historie stává „pomocnou“ vědou, jak uvedl Pierre Chaunu.⁷⁶ Ne že by byla „ve službě“ ekonomie, ale její vztah k různým jiným vědám jí umožňuje ke každé z nich přistupovat nutně kriticky a přichází také s nabídkou společně vymezovat hranice, které takto vyšly najevo.

S podobnou komplementaritou se setkáváme i v dalších oblastech. V urbanismu například by mohla historie „poukazem na *odlišnosti* ozřejmit specifčnost prostoru, kterou máme od současných úprav právo požadovat“; umožnit „*zásadní kritiku* prováděcích konceptů urbanismu“; a naopak poukázat na projevy společenského *nesouhlasu* s modely nového prostorového uspořádání tím, že popíše „pomalu se vyvíjející hloubkové struktury“.⁷⁷ *Zásahy* ze strany historie by využívaly taktiku odstupu.

se vymezuje změna v jejich vztahu. Důslednější odlišení obou řad má u Boise dvojí účinek; na jedné straně „vyvstane“ (jako otázka) rozdíl v onom vztahu a na druhé straně lze tuto křížovátku označit za místo toho, pro co má diskurz historické označení událost.

⁷⁵ Pierre Vilar, „Pour une meilleure compréhension entre économistes et historiens“, in: *Revue historique*, 233, 1965, s. 293–312.

⁷⁶ Pierre Chaunu, „Histoire quantitative et histoire sérielle“, in: *Cahiers Vilfredo Pareto*, Ženeva, Droz, 3, 1964, s. 165–175, nebo *Histoire science sociale*, Sedes, 1974, s. 61.

⁷⁷ F. Choay, „L'Histoire et la méthode en urbanisme“, op. cit., s. 1151–1153 (podtrhuje M. de Certeau). Jak tvrdí Christopher Alexander (*De la synthèse de la forme*, Dunod, 1971, s. 6–9), právě díky logickému vysvětlení, aktuální *konstrukci* „celkových struktur“, a tedy díky „ztrátě [intuitivní] nevinosti“ urbanista objevuje důležitost historických rozdílů; buď

Pokud jde o epistemologii věd, ta vychází ze současné teorie (např. v biologii) a s historií se setkává na podkladě toho, *co nebylo* dosud objasněno, promyšleno, umožněno, pojmenováno.⁷⁸ Intelektuální schopnost historie bývá ztotožňována s její schopností systematizovat rozdíly a nedostatky, které jsou *závažné* a hierarchizovatelné, protože *spojené* se současnými vědeckými formalizacemi.

Celý dosah tohoto postavení „pomocné“ vědy vystihuje postřeh Georgese Canguilhema o dějinách věd,⁷⁹ který lze chápat i obecně. Lze říci, že historie jako by měla proměnlivý *předmět*, jehož vymezení nezávisí ani tolik na nezávislém rozhodnutí, jako na jeho *zajímavosti* a důležitosti pro jiné vědy. Předměty zkoumání a oblasti, na něž se historie postupně zaměřuje pod vlivem rostoucí důležitosti různých oborů (sociologie, ekonomika, demografie, kultura, psychoanalýza atd.) a ve shodě s jejich určující problematikou, se podrobují vědeckému zájmu „cizích“ oborů. Historik však tento *zájem* bere za svůj vlastní úkol v širším rámci vědeckého výzkumu obecně. Vytváří tak laboratoře pro epistemologické pokusy.⁸⁰ Pochopitelně jim může dát objektivní formu jen tak, že bude srovnávat modely s různými oddíly své dokumentace o jisté společnosti. Z toho plyne jeho paradoxní postavení: přijímá, zkouší a používá *vědecké* formalizace, i když ony pokusy provádí na *nevědeckých* předmětech. Přesto si historie stále udržuje svou funkci, kterou již po staletí plní vzhledem k nejrůznějším „pravdám“ a která všechny dané vědy zajímá, a to je funkce jejich kritika.

aby se odlišil od minulých koncepcí, aby zrelativizoval ty svoje, nebo aby je zasadil do složitějšího kontextu situací, na které nelze uplatnit nepružný teoretický model.

⁷⁸ Např. Michel Foucault: „Až do konce 18. století neexistoval život, jen živé bytosti“ (*Slova a věci*, Gallimard, 1966, s. 173) nebo François Jacob o „neexistenci ideje života“ ještě na počátku 19. století (*La Logique du vivant*, Gallimard, 1970, s. 103) – jeden příklad z mnoha.

⁷⁹ G. Canguilhem, *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, Vrin, 1968, s. 18. Srov. i postřehy Michela Fichanta, *Sur l'histoire des sciences*, Maspero, 1969, s. 55.

⁸⁰ „A field of epistemological enquiry“, píše Gordon Leff (*History and Social Theory*, University of Alabama Press, 1969, s. 1). Typický příklad a bezpochyby hluboce metodologický, je původní studie Johna McLeishe (*Evangelical Religion and Popular Education*, Londýn, Methuen, 1969), v níž se postupně „probírají“ různé teorie (Marx, Malinowski, Freud, Parsons): dělá z historického problému (vzdělávací kampaně Griffitha Jonese a Hannah Morové v 18. století) *a case-study method* (op. cit., s. 165) prostředek k ověření platnosti a mezi jednotlivých teorií.

5. Kritika a historie

Podobná práce na pomezí by se dala vysledovat i jinde, nejen tam, kde se pracuje s historickými „fakty“ a s využitím teoretických „modelů“. Nicméně jakmile přijmeme těchto několik ukazatelů, dostáváme se k definici veškerého výzkumu. Ze strategie historické praxe vyplývá i statut dějin. Nepřekvapuje potom, že povaha vědy je předpoklad, který je třeba odhalit v jejich užívaných postupech, a zároveň i prostředek k jejich popsání. Bez toho by byla každá disciplína identifikovatelná podle jakési podstaty, u níž by se předpokládalo, že spočívá ve všech technických vývojových změnách, které všechny přežije (neznámo kde), a souvisí s praxí pouze náhodně.

Již z letmého průzkumu její praxe vyplynou tři související aspekty historie: výměna „smyslu“ nebo „skutečnosti“ za vytváření *významných odchylek*, stanovení zvláštního za *hranici myslitelného*, vymezení místa, kde je možné v přítomnosti *znázorňovat dvojakým způsobem minulost a budoucnost*.

1. První aspekt předpokládá zvrát v historickém vědomí, k němuž došlo před sto lety. Do té doby se společnost zobrazovala jako sbírka a pokladnice veškeré své budoucnosti. Je pravda, že se historie rozštěpila na celou řadu dějin (biologie, hospodářství, jazykovědy atd.).⁸¹ Ale historické vědomí spojovalo tyto dílčí pozitivní podcelky, včetně jejich jednotlivých typických vývojových fází, na základě jejich společného vztahu k *vývoji* do celku *téhož*. Nesouvisející podcelky považovalo za souběžně nebo postupně existující projevy *téhož smyslu* (a *téhož směru*), takže je tmelilo v jeden celek, a ve více nebo méně teleologických textech se dokazovala vnitřní jednota jistého směřování a budoucnosti.⁸²

V současné době se historické vědomí posuzuje spíše podle své schopnosti přesně poměřit *odchylky* – nejen kvantitativní (křivky počtu obyvatelstva nebo publikací a výše mezd), ale i kvalitativní (strukturní

⁸¹ Srov. příbuzné úvahy Michela Foucaulta, „L'Histoire“ (in: *Slova a věci*, op. cit., s. 378–385) o souvislosti mezi rozmnožením Historie na jednotlivé konkrétní historie (dějiny přírody, bohatství, jazyka) a jejich společným podmíněním, kterým je historičta nebo konečnost člověka.

⁸² Již dlouho američtí historikové i teoretikové dávají najevo svoje výhrady k „nebezpečnému“ používání pojmů jako *meaning* nebo *significance* v historii. Srov. Patrick Gardiner, *Theories of History*, New York, The Free Press (1959), 1967, s. 7–8; Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press, 1965, s. 7–9, ad.

rozdíly) – vzhledem k současným formálním konstrukcím. Jinými slovy řečeno dospívá k takovému závěru, kterým stará historická vyprávění začínala: „Dříve *bývalo jinak* než dnes.“ Tento odstup („bývalo jinak...“), metodicky zušlechťený, se stal výsledkem výzkumu, místo toho, aby byl jeho východiskem a tématem. Podobně byl z postupně se upevňujících vědeckých oborů hypotézami vytlačen „mysl“ (jakožto směr). Historická znalost tedy nepoukazuje na nějaký smysl, směr, ale na *výjimky*, které vplynou při použití ekonomických, demografických a sociologických modelů na nejrůznější zdokumentované oblasti. Práce spočívá v *produkcii negativního*, ale *významného*. Specializuje se na vytváření *významných rozdílů*, podle nichž bude možné ještě více zpřesnit programování a ještě systematictěji je využívat.

2. Druhý aspekt souvisí s prvním a týká se prvku, který se oprávněně stal specialitou oboru historie: jde o *zvláštní* (které G. R. Elton správně odlišuje od „jedinečného“). Je sice pravda, že zvláštní je cílem pozornosti historie i jejím předmětem výzkumu, ale ne jakožto myšlený předmět, ale naopak jako *hranice myslitelného*. Uvažuje se jen o univerzálním. Historik se staví na hranici, kde zákon srozumitelnosti dosahuje svých mezí jakožto toho, co musí svým pohybem ustavičně překonávat a na co stále v jiných formách naráží. Jestliže se historické „chápání“ neuzavírá do tautologie legendy ani se neutíká k ideologii, není jeho prvořadým úkolem předkládat k pochopení řady tříděných údajů (i když právě to je jejím „základem“), ale *stále mít na zřeteli vztah, který existuje mezi těmito „pravidelnostmi“ a „zvláštnostmi“*, které jim unikají. Různé výjimečné formy, jako například životopisný údaj, mylná toponymie, místní pokles mezd atd., symbolizované významem vlastního jména v dějinách, ožívují napětí mezi explikativními systémy a tím „cosí“, co ještě není vysvětleno. A označit jako *cosi* jistý „fakt“ je pouze jedna z cest, jak pojmenovat to, co nechápeme; je to *Meinen*, ale ne *Verstehen*. Je to ovšem také udržování dosud nepromyšleného⁸³ v kategorii nutného.

Bezpochyby je nutné dát tuto zkušenost do souvislosti s pragmatismem, který dříme v každém historikovi a kvůli němuž je schopen tak rychle nějakou teorií zesměšnit. Bylo by však iluzorní si myslet, že pouhá zmínka

⁸³ Srov. M. de Certeau, *L'Absent de l'histoire*, Mame, 1973; a *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*, nové vyd., Gallimard, Folio-histoire, 2002, s. 208–218.

„to je fakt“ nebo „to se stalo“ se automaticky rovná pochopení. Kronikář nebo vzdělanec, který se spokojí s hromaděním takových zvláštností, pouze nezná zákon, kterým je řízen. Takový diskurz, podobně jako u hagiografie nebo u „drobných zpráv“,⁸⁴ pouze v tisíci obměnách ilustruje *obecné* protiklady, které patří k věci, když se mluví o výjimkách. Upadne do planého opakování. Zvláštnost je ve skutečnosti možná proto, že funguje na pozadí výslovné formalizace; jejím posláním je znejistovat ji dotazy a její význam je v tom, že odkazuje na činy, osoby, obecně na všechno, co stále ještě leží za hranicemi znalostí i diskurzu.

3. Třetím definičním hlediskem historie je místo, které si vytváří a kde kombinuje modely s odchylkami od modelů, neboli pohybuje se na hranici toho, co je pravidelné. Větší význam než její odkazování k minulosti má odstup, který dovede zaujmout. Vědecky koherentně chápaná přítomnost utrpí trhlínu – tuto její celistvost přece muselo umožňovat něco objektivizovatelného, jako je minulost, k níž neoddělitelně patří jinakost. I když historii v úkolu nyní *inscenovat jiné* do jisté míry vystřídala etnologie, což je důvod, proč oba obory stále udržují těsné styky, minulost je v první řadě prostředek ke *znázornění rozdílů*. Historie postupuje tak, že podle současného zákona vytřídí určitý údaj, který se odlišuje od svého „jiného [protějšku]“ (minulého), zaujme odstup k získané situaci a diskutuje tu skutečnou změnu, která onen odstup vyvolala.

Důsledek je dvojitý. Za prvé se tím z aktuálního stává historické; přesně řečeno se zpřítomňuje prožitá situace. Vystává nutnost výslovně popsat vztah právě platící [rozumové] pravdy k jistému vlastnímu *místu*, které se v protikladu k „minulému“ stává přítomností. Reciproční vztah mezi zákonem a jeho mezemi zároveň s sebou nese odlišení současného od minulého.

Na druhé straně však obraz minulosti neztrácí svou prvořadou úlohu znázornit *to, co chybí*. S materiálem, který kvůli své objektivnosti je nutné *tam*, avšak minulost konotuje tak, že nejprve poukáže na absenci něčeho, se do hry dostává i trhlína pro budoucnost. Jak víme, skupina může vyjádřit to, co má před sebou – co jí ještě chybí –, pouze tak, že si nějak přerozdělí vlastní minulost. Proto jsou dějiny vždy dvojnásobné – místo, které

⁸⁴ Srov. Roland Barthes, „Structure du fait divers“, in: *Essais critiques*, Seuil, 1964, nebo níže kap. VII.

vyhrazují pro minulost, zároveň *dělá prostor pro budoucnost*. Stejně tak jak kolísají mezi exotismem a kritikou z pozice inscenátora jinakosti, pohybují se i od konzervatismu k utopismu, když mají za úkol ukázat to, co chybí. V krajní podobě pak v prvním případě dostávají rysy legendárnosti a polemičnosti, v druhém případě reakčnosti nebo revolučnosti. Pro tyto krajnosti však nesmíme zapomenout na to, co mají dějiny za prvořadý závazek, a sice *symbolicky vymezovat hranice* a tím *umožnit nějaký přesah*. Z tohoto hlediska znovu získává význam i staré heslo o „poučení z dějin“ – necháme-li stranou ideologii dědiců, za „mravní naučení z dějin“ můžeme považovat onu skulinu v současnosti, kterou představuje obraz odlišností.

III. PSANÍ

Znárodnění neboli literární inscenování je „historické“ pouze tehdy, je-li vázáno na jisté *společenské místo* vědecké operace, je-li institucionálně a technicky spojeno s *praktickým odstupem* vzhledem k současným kulturním a teoretickým modelům. Není historickým textem to, co výslovně nezmiňuje vztah k nějakému společenskému korpusu a k jisté vědní instituci. Navíc nesmí chybět „znárodnění“, prostor vyhrazený pro zpodobení. Když necháme stranou všechno, co patří k strukturální analýze historického diskurzu⁸⁵ (abychom se vyjádřili přesně), je třeba se zaměřit na operaci přechodu od badatelské praxe k vlastnímu psaní.

1. Obrácení psaním

*Writing*⁸⁶ neboli *výstavba psaného* (v nejširším smyslu uspořádání označujících) je fáze v mnoha ohledech podivná. Vede od praxe k textu. Touto proměnou dospěje to neurčité „vyzkoumané“ k něčemu, co H.-I. Marrou

⁸⁵ K tomuto tématu srov. Roland Barthes, „Le Discours de l'histoire“, in: *Social Science Information*, VI, 4, 1967, s. 65–75; Erhardt Güttgemans, „Texte et histoire, catégories fondamentales d'une Poétique générative“, in: *Linguistica Biblica* (Bonn), č. 11, 1972; a Harald Weinrich, „Narrative Strukturen in der Geschichtsschreibung“, in: R. Koselleck und W. D. Stempel ed., *Geschichte, Ereignis und Erzählung*, Mnichov, W. Fink, 1973, s. 519–523.

⁸⁶ V *The Practice of History* (New York, T. Y. Crowell Co., 1970, s. 88–141), G. R. Elton věnuje hlavní část svého rozboru pojmu psaní, *writing*.

nazývá „služebnost“ psaní.⁸⁷ Skutečně lze mluvit o „služebnosti“, protože vytvoření textového prostoru s sebou nese celou řadu nešetrných zásahů vůči analytickým postupům. V diskurzu jako by začal platit zákon, který protirečí pravidlům praxe.

První omezení, které si vynucuje diskurz, je, že na začátek staví to, co je ve výzkumné skutečnosti až cílem, ba dokonce únikovým bodem. Zatímco výzkum začíná v současnosti, na určitém společenském místě s daným institucionálním nebo konceptuálním pozadím, výklad postupuje *chronologicky*, začíná tím nejstarším. Psaním jsou dějiny podrobeny druhému omezení – vzhledem k výchozí množině modelů se v praxi dává přednost taktice odstupu, což si protirečí s potřebou dovést knihu nebo článek k nějakému *závěru*. Výzkum nikdy nekončí, zatímco text musí mít konec, a tato struktura „se zarážkou“ se projevuje od samého úvodu, který již má na zřeteli povinnost skončit. Celek potom působí jako pevná konstrukce historických prvků, pravidel a konceptů, provázaných do systému, jejichž vnitřní vzájemná soudržnost je dána tím, že jsou jednotkou označenou jménem svého autora. Abychom posloužili nějakým příkladem, psané zobrazení je „úplné“ – mezery se tu zaplňují nebo zaslepují, zatímco právě v nich spočívá celé jádro výzkumu, který je bez chybějícího nepřesný. Jinak řečeno za pomoci souboru postav, líčení a vlastních jmen se tu *zpřítomňuje* to, co pro praxi je již hraniční, výjimečné nebo rozdílné, minulé. Těmito několika rysy – obráceným sledem psaní, uzavřením textu a nahrazením práce s mezerami přidaným smyslem – se vyznačuje onen „služebný vztah“, který diskurz vnucuje výzkumu.

Že by tedy bylo psaní převráceným obrazem praxe? Mělo by pak jako v tajných písmech, dětských hrách nebo při padělání peněz hodnotu *zrcadlového písma*,⁸⁸ které klame a utajuje a jímž se píše šifrované sdělení s nulovou hodnotou, protože navzájem převrací normativní praxi a její společenskou kodifikaci. Tak je to u *Zrcadel historie*. Jistěže jsou skrytě spojeny s praktikami, které se již netýkají dějin, ale politiky a obchodu, ovšem

⁸⁷ Henri-Irénée Marrou, *De la connaissance historique*, Seuil, 1954, s. 279.

⁸⁸ Srov. J. M. Lévy, „L'Écriture en miroir des petits écoliers“, in: *Journal de psychologie normale et pathologique*, díl 32, 1935, s. 443–454, a zejména J. de Ajuriaguerra, R. Diatkine a H. de Gobineau, „L'Écriture en miroir“, in: *La semaine des hôpitaux de Paris*, 1956, č. 2, s. 80–86.